

Juridiska institutionen vid Göteborgs universitet
Juristprogrammet, höstterminen 2018
Examensarbete 30 HP
Handledare Max Lyles
Examinator Filippo Valguarnera

Att trona på minnen från fornstora dar

En analys av fideikommissinstitutets roll i det svenska rättssystemet från 1600-talet till idag utifrån ett marxistiskt perspektiv

Mikaela von Bornstedt

GÖTEBORGS UNIVERSITET
HANDELSHÖGSKOLAN

Förkortningar

a. a.	anfört arbete
a. bet.	anfört betänkande
a. prop.	anförd proposition
avvecklingslagen	lag (1963:584) om avveckling av fideikommiss
dnr	diarienummer
prop.	proposition
SOU	statens offentliga utredningar
RÅ	regeringsrättens årsbok

Innehåll

1.	Inledning.....	1
1.1	Fideikommissinstitutet – feodalism, anomali eller modernitet?.....	1
1.2	Syftet: att bättre förstå fideikommissinstitutets historia och konsekvenserna av dess bevarande	3
1.3	Frågeställningarna	3
1.4	Marxistisk teori – att se rätten som ett uttryck för den härskande klassens intressen	3
1.4.1	Förhållande mellan samhällets bas och dess ideologisk överbyggnad.....	4
1.4.2	Rättens position i Marx och Engels förklaringsmodell	5
1.5	Metod.....	6
1.6	Avgränsningar	8
1.7	Materialval och forskningsläge	9
2.	När fideikommissinstitutet kom till Sverige.....	12
2.1	Reformer på arvsrättens område under 1500- och 1600-talen.....	12
2.2	Ordning och reda i det feodala agrarsamhället.....	14
2.3	Analys: fideikommiss som ett resultat och reproduktion av den härskande klassens intresse	18
3.	Förbudet mot att bilda nya fideikommiss	22
3.1	Införandet av förbudet 1810	22
3.2	Sverige 1810: liberala borgare utmanar den konservativa adeln.....	24
3.3	Analys: fideikommissinstitutet och övergången till den liberala ideologin	28
4.	Fideikommissinstitutet avvecklas (nästan).....	31
4.1	Avvecklingslagen år 1880 till 2018.....	31
4.1.1	Avvecklingslagens tillkomst	31
4.1.2	Bestående fideikommiss och avvecklingslagens tillämpning.....	36
4.2	Det moderna Sverige: industrialisering och välfärd.....	40
4.2.1	Välfärdssamhällets framväxt i ett industrialiserat Sverige	40
4.2.2	En ny politisk inriktning: kulturell välfärd.....	42
4.3	Analys: feodala normer i välfärdens tjänst.....	44
4.3.1	Avvecklingen – en fortsättning efter förbudet mot nybildning 1810	44
4.3.2	En förändring av attityden under 1900-talets andra hälft	45
5.	Avslutande diskussion	50
6.	Källförteckning.....	54

1. Inledning

1.1 Fideikommissinstitutet – feodalism, anomali eller modernitet?

Fideikommissinstitutet är inte vad som kan kallas ett välkänt rättsligt fenomen hos dagens juriststudenter. Faktum är att när jag har beskrivit för mina bekanta vad den här uppsatsen handlar om så är det inte studentkollegorna som förstår problemet först. Det är snarare vana läsare av Jane Austen eller fans av tv-serien *Downton Abbey* som bäst känner förstår praktiska och principiella problem som fideikommissinstitutet kan orsaka både på individ- och samhällsnivå.

Fideikommissinstitutets ursprungliga syfte var att säkra familjegods från att splittras i samband med ett arvskifte eller på grund av skuldsättning och på så sätt bevara familjens sociala och ekonomiska status.¹ Andra europeiska länder som tillät fideikommiss har numera förbjudit nybildning och avskaffat bestående fideikommiss. Processen påbörjades först i det postrevolutionära Frankrike, där fideikommissegendomen sågs som en rest från feodalsamhället, och spred sig över Europa mellan 1700-talets sista år och 1930-talet.² Att den vanligaste representationen i litteratur och media av fideikommissinstitutet och konflikterna som det orsakar förekommer i en 1800-talsmiljö är därför inte så förvånande.

Mer förvånande är det kanske att dessa konflikter fortfarande förekommer i Sverige. Här inleddes avvecklingen först när lagen (1963:583) om avveckling av fideikommiss (avvecklingslagen) antogs och den har fortfarande inte avslutats. Förekomsten av fideikommiss fick en del medial uppmärksamhet när en släktfejld inom adelsfamiljen af Petersen i slutet av 1990-talet väckte allmänhetens intresse. Regeringen godkände den äldste sonens ansökan om att få familjegodset Erstaviks status som fideikommiss förlängt för att bevara dess kulturhistoriska värde, mot hans systers och yngre brors vilja. Beslutet fick som konsekvens att systemen och den yngre brodern förlorade sin rätt att ärva.³ Björn af Kleens *Jorden de ärvde* (2009) fick åter blickarna att dras till den markägande adeln och innehavarna av fideikommiss. Sedan dess har debattartiklar skrivits och motioner väckts

---

¹ Modéer, K. Å., Fideikommissinstitutet i svensk rätt. En rättshistorisk skiss. I *Land skall med lag byggas II Nio rättshistoriska perspektiv*. 2 uppl. Lund: Studentlitteratur, 1984, s. 150.

² Segerstråle, N., *Svenska fideikommiss*. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1979, s 7.

³ Eriksson, T., *Avveckling av fideikommiss – en juridisk framställning om hur fideikommissegendom kan sammanhållas*. Uppsala: Iustus förlag, 2006, ss. 70, 74.

från både vänster- och högerorienterade politiker för att avvecklingsprocessen ska skyndas på och avslutas.⁴

Att Sveriges avvecklingsprocess har gått relativt långsamt kan förklaras med ett intresse av att skydda egendom med mycket stora kulturhistoriska värden och att undvika en splittring av de verksamheter som finns på fideikommissen. Emellertid har dessa intressen inte varit de enda som har påverkat vår syn på fideikommissinstitutet under de nästan 400 år som det har varit en del av det svenska rättssystemet. Dagens syn på fideikommissinstitutet och de intressen som tillvaratas i avvecklingslagen idag är resultatet av en historisk process som har pågått sedan institutet blev en del av svensk rätt och den kan fortfarande förändras. Det finns därför anledning att se närmre på fideikommissinstitutets roll i det svenska rättssystemet och försöka förstå varför utvecklingen har sett ut som den har gjort.

Jag har valt att utgå från marxistisk teori för att diskutera och skapa en bättre förståelse för fideikommissinstitutets historiska utveckling. Mina frågeställningar, mitt teoretiska ramverk samt kommentarer om gränsdragningar och materialval redogör jag närmre för i detta inledande kapitel. Kapitel två till fyra behandlar tre viktiga perioder i fideikommissinstitutets historia: dess införande i svensk rätt, införandet av förbudet mot nybildade fideikommiss och avvecklingsprocessen. I dessa kapitel redogör jag för den rättshistoriska utvecklingen och tecknar upp en grovskiss av samhället under de relevanta perioderna med syfte att skapa en kontext mot vilken fideikommissinstitutet bättre kan förstås. I det avslutande kapitlet sammanfattar jag mina slutsatser och lyfter frågor som inte nödvändigtvis ryms inom uppsatsens ramar men som likväl kan vara intressanta för en vidare diskussion.

---

⁴ Motion 2010/11:C249; motion 2011/12:C284; motion 2012/13:C345. För exempel på debattartikel se Ohlsson, C. m. fl., ”Medeltida arvsregler – en skam för Sverige”, *Aftonbladet*, 10-01-2018.

1.2 Syftet: att bättre förstå fideikommissinstitutets historia och konsekvenserna av dess bevarande

Syftet med det här arbetet är att genomföra en kritisk granskning av fideikommissinstitutets roll i svensk rätt. Med en utgångspunkt i Karl Marx och Fredrick Engels teori om samhällets historiska utveckling ämnar jag undersöka rättsutveckling från den tid då fideikommissinstitutet togs in i svensk rätt till införandet av lagen (1963:583) om avveckling av fideikommiss samt tillämpningen av lagen. Det här gör jag för att bättre förstå de skiftande attityder mot fideikommissinstitutet som har förekommit sedan 1600-talet. Utifrån redogörelsen för det historiska förloppet avser jag slutligen att diskutera de intressen som har legat bakom införandet av institutet i Sverige, de intressen som fått inflytande över avvecklingsprocessen samt vilka konsekvenser fideikommissinstitutets bevarande kan få ur ett jämlikhetsperspektiv.

1.3 Frågeställningarna

För att uppnå syftet ställer jag följande frågor.

- Hur kan vi förstå fideikommissinstitutets utveckling – dess införande, begränsande och avskaffande – i det svenska rättssystemet om vi utgår från marxistisk teori för att förstå den historiska processen?
- Vilka sociala och kulturella normer har de skiftande attityderna mot fideikommissinstitutet gett uttryck för?
- Bidrar lagen (1963:583) om avveckling av fideikommiss och dess tillämpning till upprätthållandet av exkluderande normer?

1.4 Marxistisk teori – att se rätten som ett uttryck för den härskande klassens intressen

Fideikommissinstitutet är idag förknippat med bevarandet av kulturhistoria, men det är också sammanbundet med socioekonomisk klass och kontroll av egendom. Mitt syfte är att förstå fideikommissinstitutets utveckling samt vilka intressen och normer som det har gett och fortfarande ger uttryck för. Eftersom jag intresserar mig för ett historiskt förlopp och vill förstå den i relation till klassförhållanden och intressekonflikter, så anser jag att marxistisk teori utgör en relevant utgångspunkt för det här arbetet. Jag utgår från texter av Karl Marx och Fredrick Engels. För att sätta rätten i förhållande till Marx och Engels teori utgår jag från Hugh Collins *Marxism and Law* (1982).

1.4.1 Förhållande mellan samhällets bas och dess ideologisk överbyggnad

Marx och Engels menar att utgångspunkten för den historiska utvecklingen är människan, hennes behov, handlingar och materiella levnadsbetingelser. Människan har vissa grundläggande behov, så som behovet av mat och dryck, som kräver en viss produktiv verksamhet för att tillgodoses. Hur produktionen ter sig beror på de resurser som finns i människans omgivning, hur hon kan bearbeta dessa resurser samt den omgivning som hon själv producerar. Hur produktionen går till och vad som produceras är ett uttryck för vad människan är.⁵

Samhällets struktur är beroende av vilket utvecklingsstadium den här produktionen har nått, av förbindelser mellan den egna och andra nationer samt mellan individerna i samhället. Exempelvis kan populationen påverkas om människor ingår förbindelser med varandra som leder till reproduktion, eller om nationer krigar. Förändringar i populationen kan sedan leda till förändringar i samhällsstrukturen. Hur långt produktionskrafterna har utvecklats visar sig i arbetsdelningen. Varje gång produktionskraften förändras på ett sätt som inte bara är kvantitativt, det vill säga att produktionsättet förändras, kommer arbetsdelningen påverkas. Olika steg i arbetsdelningens utveckling medför också olika egendomsformer. Detta innebär att arbetsdelningen avgör människors relationer till varandra i förhållande till produktionsmedel och produkter.⁶

Produktionen av idéer och medvetande är också beroende av de materiella omständigheterna och förbindelser mellan människorna. Detta gäller även moral, religion, politik, lag, andra metafysiska fenomen och delar av ideologin. Människans livsprocess avgör hur hennes medvetande och hennes tankar formas.⁷ Detta kan också beskrivas som att samhällsstrukturen, som utvecklas beroende av produktionen samt förbindelser mellan och inom stater, utgör grunden för den idealistiska överbyggnaden.⁸

Arbetsdelningen medför en ojämlik fördelning av arbete och en ojämlik tillgång till det som produceras. Detta leder till att det uppstår en konflikt mellan individens och det allmännas intresse. Staten ger uttryck för det allmänna intresset och detta intresse är alltid beroende av de materiella omständigheterna och den fördelning i klasser som

---

⁵ Engels, F. och Marx, K., *Marx & Engels Collected Works Volume 5 Marx and Engels 1845-47*. London: Lawrence & Wishart, 2010, ss. 31.

⁶ A. a. s. 32-33.

⁷ A. a. ss. 36-37.

⁸ A. a. s. 89.

arbetsdelningen ger upphov till. Den klass som har kontroll över de materiella produktionsmedlen kontrollerar också produktionen av tankar och idéer i samhället och kan kallas för den härskande klassen. Den klass som inte kontrollerar produktionsmedlen är underordnad den härskande klassen och deras ideologi. Den härskande klassens ideologi och intressen framställs som om de är universella. Staten ger uttryck för dessa intressen, men de framställs då som samhällets gemensamma intressen. För att en annan klass ska kunna överta positionen som den härskande klassen måste de ta sig politisk makt för att framställa sina egna intressen som om de vore gemensamma för alla.⁹

1.4.2 Rättens position i Marx och Engels förklaringsmodell

Collins diskuterar rättens förhållande till produktionen av samhällsstrukturen så som den beskrivs ovan. Inledningsvis kan sägas att rätten tenderar att hamna i periferin inom marxismen. Att konstruera en särskild teori om rätten riskerar att leda till en fetischisering av den. Fetischiseringen av rätten karaktäriseras av en föreställning om att rätten är nödvändig för den sociala ordningen, att rätten är ett unikt fenomen som kan avgränsas och studeras separerad från andra samhällsfenomen samt att det är möjligt att härleda gällande rätt och applicera den på samma sätt i alla situationer oavsett omständigheterna. Detta är något som man vill undvika inom marxismen. Rätten är emellertid intressant att studera, eftersom den är en del av samhällsproduktionen. ¹⁰

Rätten och juridiska institutioner är en del av den idealistiska överbyggnaden, vilket innebär att de kommer påverkas av materiella faktorer. I ett samhälle där människorna fördelas i olika klasser beroende på deras förhållande till produktionsmedlen kan rätten beskrivas som ett verktyg. Gruppen som kontrollerar produktionsmedlen, den härskande klassen, har större politisk makt och kan därför forma rätten i enlighet med sina intressen. På så sätt kan de bevara och stärka sin position i den rådande samhällsstrukturen. Detta görs genom att upprätthålla de redan etablerade ägarförhållandena. Emellertid betyder det inte att makthavarna har total frihet att forma rätten. De icke-härskande klasserna kan göra motstånd och på så vis tvinga den härskande klassen att ta hänsyn till deras intressen. Produktionen av rätten kommer således alltid bero på en intressekonflikt där vissa intressen tillvaratas och andra exkluderas.¹¹ Detta uppfattas emellertid inte som en exkluderande

---

⁹ A. a. ss. 46–47, 59–60.

¹⁰ Collins, H., *Marxism and Law*. New York: Oxford University Press, 1982, ss. 9-14.

¹¹ A. a. ss. 27–29.

process, eftersom den ger uttryck för det som upplevs som den universella ideologin eller gemensamma samhällsintressen. Istället upplevs rätten som ett sätt att upprätthålla ett stabilt samhälle.¹² I vissa fall kan rätten också upplevas gå emot den härskande klassens intressen om man ser till enskilda lagar eller rättsliga beslut. Detta beror på att den alltid rör sig inom ramar som sätts av den härskande ideologin, men inom dessa ramar kan det i enskilda fall finnas visst svängrum.¹³

Rätten fungerar dock inte bara som ett verktyg som används för att reproducera den redan rådande ordningen. Den kan också bidra till en ny samhällsstruktur. Som nämdes redan i föregående avsnitt måste en underordnad klass som försöker etablera sig som den härskande klassen skaffa sig politiskt inflytande.¹⁴ När olika klassers intressen ställs emot varandra i en politisk kamp kan rätten förändras. Om rätten förändras så att den inte längre är anpassad till de materiella omständigheterna destabiliseras samhällsstrukturen och detta kan resultera i en förändring av den materiella basen eller i revolution.¹⁵ Rätten kan på så sätt vara del av förloppet då en underordnad klass stärker sin position och etablerar sig som den härskande klassen.

1.5 Metod

I ljuset av teoriavsnittet ovan ska jag nämna något om mitt tillvägagångssätt i den här undersökningen. Att jag utgår från marxismen innebär att jag undersöker historiska förlopp för att förstå när och varför samhällsförändringar sker. Källan till samhällsförändringar är inte något metafysiskt, utan roten till dem är livets materiella omständigheter och människors sätt att agera i förhållande till dessa. För att kunna tolka och skapa en förståelse för den historiska utvecklingen måste jag därför undersöka hur de materiella faktorerna har sett ut i olika historiska perioder och hur de har påverkat människornas liv. På så sätt kan jag identifiera när samhällsstrukturen har blivit instabil och förändrats samt vilka de underliggande orsakerna har varit till denna instabilitet.¹⁶

Rätten är en del av samhället som påverkas av och förändras med dessa materiella omständigheter.¹⁷ Den är inte ett objekt som kan isoleras och studeras för sig själv utan att

---

¹² A. a. s. 43.

¹³ A. a. ss. 72–73.

¹⁴ Engels och Marx, ss. 46–47.

¹⁵ Collins, s. 20.

¹⁶ A. a. ss. 4–5.

¹⁷ A. a. ss. 20.

ta hänsyn till dess samhälleliga kontext.¹⁸ Detta innebär att jag måste ställa rätten i förhållande till materiella omständigheter genom historien för att kunna tolka och förstå rättsutvecklingen.

Min metod kan också beskrivas som rättshistorisk. Mitt huvudintresse i det här sammanhanget är trots allt juridiken. Även om jag utgår från antagandet att rätten inte är ett objekt som tydligt kan avgränsas från andra samhällsfenomen, så utgår jag således från det som traditionellt har uppfattats eller i alla fall av praktiska skäl kan konstrueras som *rätten*. Som exempel kan nämnas domstolspraxis och grundläggande rättsprinciper. Samtidigt måste jag förhåller jag mig till att rätten existerar i ett större sammanhang.¹⁹ Eftersom mina teoretiska antagande innebär att rätten är beroende av yttre faktorer, så kan jag inte enbart utgå från rättskällor. Det skulle hindra mig från att se vilka intressen som ligger till grund för det som uttrycks i källorna och vilka intressen som exkluderas.²⁰ Genom att undersöka rätten och sådant som faller utanför den kan jag kontextualisera den och dess utvecklingen, vilket ger mig möjlighet att förstå interaktionen mellan rätten och samhället i övrigt.²¹ Inom ramen för den här uppsatsen innebär den här metoden att jag utgår från de rättskällor som berör fideikommissinstitutet. För att kunna tolka rätten så som den uttrycks i dessa rättskällor måste jag emellertid också bilda mig en uppfattning om samhället i stort. Min undersökning berör därför också jordbruket, industrin, kultur, politik, ekonomi med mera under de tidsperioder som jag fokuserar på.

Den här metoden medför ett par problem. Först och främst är det svårt att bilda sig en fullständig och nyanserad uppfattning om både rättsutvecklingen och samhället i stort under en så lång period som min undersökning avser. Görs inga avgränsningar kommer mängden data som måste behandlas vara mycket stor. Det är också svårt att tolka denna data på ett korrekt sätt. Det är omöjligt att med full säkerhet urskilja olika orsakssamband och förstå deras effekt. Tolkningsproblemet kan hanteras genom att sätta upp ett teoretiskt ramverk utifrån vilket data kan tolkas, så som jag har gjort i föregående avsnitt.²² Problemet angående mängden data är inte helt lätt att undvika i en uppsats av den här omfattningen. Jag är tvungen att begränsa mig i val av vad som ska behandlas i uppsatsen och av vilka

---

¹⁸ A. a. ss. 9–14.

¹⁹ Gordon, R. W., "Introduction: J. Willard Hurst and the Common Law Tradition in American Legal Historiography", *Law & Society Review* vol. 10, no. 1, 1975, ss. 9-11.

²⁰ Ibbetson, D., *Historical Research in Law*. I Tushnet, M. och Cane, P. (red.) *The Oxford Handbook of Legal Studies*, 2 uppl. New York: Oxford University Press, 2005, ss. 875-876.

²¹ Ibbetson, D., What is Legal History a History of? I Lewis, A. och Lobba, M. (red.) *Law and History: Current legal Issues 2003 Volume 6*, New York: Oxford University Press, 2004, s. 34.

²² Ibbetson, 2005, s. 876.

källor jag ska använda mig av. Detta är problematiskt, men det är också nödvändigt. Jag återkommer emellertid till hur jag har förhållit mig till dessa avgränsningar av innehåll och material i de två följande avsnitten.

1.6 Avgränsningar

Min metod medför att jag måste skapa mig en förståelse för omfattande historiska förlopp och beakta många faktorer som faller utanför traditionell juridik så som kulturella och politiska trender och samhällsekonomi. Det är omöjligt att göra en allomfattande analys av ett historiskt förlopp och samtidigt förhålla sig till tidsramarna för ett examensarbete, i alla fall då det rör sig om en utveckling som pågått i många hundra år. Jag är därför tvungen att avgränsa mig till specifika teman, perioder och material. Valet av vad jag behandlar och utelämnar i min framställning görs genomgående utifrån målsättningen att jag ska skapa en helhetsbild som är så pass korrekt att den kan läggas till grund för min analys, trots att jag inte kan ge en fullständig och detaljerad beskrivning av svensk historia.

Vad gäller min redogörelse för trender i samhällsutvecklingen begränsar jag mig till att skapa en övergripande bild av statsskicket, basen för det ekonomiska systemet, den tekniska utvecklingen av jordbruk och industri, politiska inställningar till adelsprivilegier och jämlikhetsidéer, olika samhällsklassers förhållanden till varandra, jordägares status, vissa kulturyttringar och kulturpolitik samt kvinnans position i samhället. Urvalet är baserat på vad jag anser är relevant för att kunna förstå fideikommissinstitutets roll i den svenska rätten. Ingen av dessa aspekter ska ses som fristående delar av samhället, utan är delar av en helhet. Att jag begränsar mig till dessa teman innebär inte heller att jag menar att samhället som helhet endast utgörs av dessa aspekter.

Vad gäller regler som berör fideikommissinstitutet specifikt väljer jag att bortse från fideikommiss i lös egendom. Principerna för fideikommiss i lös egendom är desamma, men avskaffandet har sett lite annorlunda ut. Att jag fokuserar på fideikommiss i fast egendom beror på att det är de stora jordbruksegendomarna som har bevarats som fideikommiss som har varit fokus för debatten om fideikommissinstitutets avskaffande. Dessa jordbruksegendomar har haft större betydelse för samhällsekonomin, jordbrukets organisation och maktutövning än fideikommiss i lös egendom. När egendom i form av historiska samlingar omnämns gäller det lös egendom som följer med fideikommiss i fast egendom. Jag behandlar inte heller de formella regler som har reglerat fideikommiss eller som reglerar fideikommiss idag i detalj, eftersom mitt intresse snarare ligger i den

underliggande motiveringen till lagarna och den kontext inom vilka de utvecklas och tillämpas snarare än dess exakta formulering. Dock har jag ägnat dagens regler och dess praktiska tillämpning visst utrymme, för att möjliggöra en diskussion av reglernas faktiska konsekvenser.

I tid begränsar jag mig till tre perioder som jag har ramat in utifrån de tillfällen då det har skett en förändring av fideikommissinstitutets status i svensk rätt. Rätten att inrätta fideikommiss lagstodgades 1686, men i praktiken skapades fideikommiss redan under seklets första hälft. Den första tidsperioden omfattar därför slutet av 1500-talet när vissa relevanta trender inom kultur och politik börjar synas och 1600-talet fram till 1686. Den andra tidsperioden utgår från införandet av förbudet mot att bilda nya fideikommiss 1810, men innefattar 1700-talets andra hälft då Sverige genomgick många förändringar inom politik och kultur som kan relateras till motiven bakom 1810 års reform. Den tredje perioden sträcker sig från 1800-talets slut till idag, då avvecklingsprocessen påbörjades och avvecklingslagen antogs och började tillämpas i praktiken. Det här är en ungefärlig indelning i tidsperioder. Hela arbetet kretsar kring en diskussion om en pågående förändringsprocess och det finns därför inte någon naturligt given gräns för när historiska förlopp börjar och slutar.

1.7 Materialval och forskningsläge

I avsnitten som berör utvecklingen av fideikommissinstitutet i lag har förarbetena utgjort en värdefull källa. För perioden mellan 1900 och 1995 har jag kunnat utgå direkt från förarbetena. För tiden mellan 1600-talet och 1800-talets början kan den rättspolitiska debatten om fideikommissinstitutet hittas i ståndsriksdagens protokoll. Dessa protokoll är mycket svårtillgängliga och jag har därför valt att inte gå direkt till dessa. Istället har jag utgått från sekundärkällor med tolkningar av dessa protokoll. Detta innebär självklart att jag påverkas av sekundärkällornas författares tolkningar och det är möjligt att jag själv skulle ha tolkat originalkällornas innehåll på ett annat sätt. Jag tror dock inte att min egen tolkning skulle bli mer korrekt. Samtliga sekundärkällor har stämt väl överens med varandra och jag har inte stött på några skiljaktiga meningar som får mig att tvivla på sekundärkällornas återgivning av protokollens innehåll. Med hänsyn till detta har jag valt att använda mig av dessa källor.

Det finns en hel del juridisk litteratur som behandlar fideikommissinstitutet. Dess historia sträcker sig trots allt långt tillbaka i tiden och det har förekommit i stora delar av

Europa. Källorna som behandlar institutet inom ramen för det svenska rättssystemet är mer begränsade. Nästintill samtliga arbeten som behandlar fideikommiss hänvisar till Kjell Å. Modéers *Fideikommissinstitutet i svensk rätt* som publicerades 1984 i *Land skall med lag byggas II Nio rättshistoriska perspektiv* men som utkom första gången 1978. Denna text är väl underbyggd och utgör en bra grund för en rättshistorisk studie av fideikommissinstitutet. I många texter återkommer man också till Nils Segerstråles *Svenska fideikommiss* (1979). Både Modéers och Segerstråles verk publicerades under 70-talet och är tämligen kortfattade, vilket innebär att de måste kompletteras av ytterligare källor framförallt från senare tid. Detta gör jag med hjälp av de redan omnämnda förarbetena till dagens avvecklingslag samt Thomas Erikssons *Avveckling av fideikommiss – en juridisk framställning om hur fideikommissegendom kan sammanhållas* (2006) som är ett av de senare arbetena på området. På senare tid har fideikommissinstitutet diskuterats i korthet av Elsa Trolle Önnarfors i *Samfunnsutvikling og arverettslige utfordringer* (2013) och av Jan-Mikael Bexhed i *Blandade fång. En vänbok till Magnus Carlsson* (2014). Bexhed är en av få författare som intar en tydlig kritisk ställning till avvecklingslagen. Hans kritik utgår från ett liberalt perspektiv och riktas mot beslutet att genomföra en avveckling. Den lyfter således andra frågor än de jag har ägnat mig åt och jag behandlar inte Bexheds diskussion i mitt arbete. Jag har också tagit del av tre kandidatuppsatser från juriststudenter som behandlar fideikommissinstitutet. Julia Björveruds *Fideikommiss – fördelaktigt eller förödande? En studie av rättsutvecklingen gällande fideikommiss under 1800-talet* (2014), Nils Lagerås *En förlängning av fideikommisset vid synnerligt kulturhistoriskt värde - en kritisk granskning av gällande rätt* (2017) samt Angela Belfrages *Avveckling av fideikommiss - En analys av undantagsregeln i lag (1963:583) om avveckling av fideikommiss* (2018). Jag har inte använt mig av uppsatsernas innehåll, men de underlättade mitt initiala arbete med att söka material.

Vad gäller de delar av uppsatsen som jag ägnar åt Sveriges historia i övrigt har jag valt att huvudsakligen utgå från en bokserie som är ämnad för grundläggande historiestudier på universitetsnivå i de tre delarna *Sveriges medeltid* (1985) av Thomas Lindkvist och Kurt Ågren, *Sveriges historia 1521-1809 – Stormaktsdröm och småstatsrealitet* (1992) av Göran Behre, Lars-Olof Larsson och Eva Österberg samt *Sveriges historia under 1800- och 1900-talen: svensk samhällsutveckling 1809-1992* (1993) av Lars-Arne Norborg. Det finns en uppsjö av böcker om Sverige historia och självklart kan den historiska utvecklingen tolkas och beskrivas på många olika sätt. Jag anser dock att den här bokserien är tillräcklig i det

här sammanhanget, eftersom mitt mål endast är att skapa en övergripande bild av samhället och inte ägnar något utrymme åt detaljfrågor.

Slutligen ska jag nämnda Peter Englunds *Det hotade huset: Adliga föreställningar under stormaktstiden* (1989) samt Göran Norrbys *Adel i förvandling: Adliga strategier och identiteter i 1800-talets borgerliga samhälle* (2005). Englund och Norrby berör fideikommissinstitutet inom ramen för en betydligt större diskussion om adelns position under 1600- och 1800-talen samt kulturella och politiska trender. Jag har använt mig av ytterligare litteratur på området, men eftersom Norrbys och Englunds verk berör jordägarfrågor i stor omfattning under de perioder jag intresserar mig för har de fått störst inflytande över min framställning och analys.

2. När fideikommissinstitutet kom till Sverige

2.1 Reformen på arvsrättens område under 1500- och 1600-talen

Som jag beskrev i mitt inledande kapitel kommer jag ägna mig åt tre perioder då det skedde en förändring av rätten som är direkt kopplad till fideikommissinstitutet. Den första perioden utgår från när institutet blev en del av svensk rätt. Formellt fastslogs rätten att bilda fideikommiss år 1686, men fideikommissurkunder har upprättats i alla fall så långt tillbaka som 1643.²³ Jag kommer därför ägna mig åt en period som löper från slutet av 1500-talet till slutet av 1600-talet då fideikommissinstitutet diskuterades som en del av mer omfattande reformer av arvsrätten.

Fideikommissets ursprungliga syfte var att bevara egendom inom en viss familj genom att undanta den från den vanliga arvs-, dispositions- och gäldrätten för alla kommande generationer. Hur fideikommiss ska förvaltas avgörs av de villkor som sätts upp i fideikommissurkunden som ligger till grund för fideikommissens bildande. De exakta villkoren för fideikommissets förvaltning har därför varierat, men något som de flesta har gemensamt är att det är den äldste manliga avkomlingen i rakt nedstigande led som utses att ta över egendomen när dess innehavare avlider. Det var också vanligt med villkor om att vissa förmåner skulle utgå till änkor, syskon och andra släktingar. Saknade fideikommissinnehavaren söner när han avled kunde i vissa fall vanliga arvsregler träda i kraft och egendomen fick samma status som annat arvegods. Det finns också exempel på att andra manliga släktingar pekades ut som fideikommissets nya innehavare.²⁴

Att kvinnor exkluderas i sammanhanget är inte konstigt med tanke på deras position i rättssystemet i övrigt under den här perioden. Under 1500-talets slut övergick man i Sverige till ett familjesystem som var patrilineärt präglad. Tidigare hade både egendom och släktnamn kunnat föras vidare av kvinnor, i alla fall i vissa delar av landet. De hade också ett flertal möjligheter att förvärva egendom. Arvsrätten missgynnade kvinnor, men de uteslöts inte från arvsordningen.²⁵ Från och med Gustav Vasas tid syntes tecken på en förändring. Då var det bara kungens söner som ärvde gods, medan döttrar fick en brudskatt i ersättning. Greve- och friherrskap som inrättades efter Vasas död blev de första exemplen

---

²³ Winberg, C., *Grenverket: Studier rörande jord, släktskapssystem och ståndsprivilegier*. Stockholm: Institutet för rätthistorisk forskning, 1985, s. 39.

²⁴ Winberg, s. 39; SOU 1935:50, s. 9.

²⁵ Winberg, ss. 23–26.

på primogenitur i svensk rätt. Under 1600-talet kom dessa till stor del att återföras till kronan. Vasas son Karl IX drev senare på ett förslag om en ändring av arvsrätten som innebar att kvinnors möjlighet att arva jord begränsades till några få undantagsfall, eftersom egendomen annars riskerade att föras ut ur ättens kontroll och försvaga adeln. Det började bli mer accepterat att kvinnor inte kunde föra vidare ättens namn. Att Karl IX ville begränsa kvinnors arvsrätt berodde på hans uttryckliga önskan att bevara adelns maktposition genom att stärka deras egendomsskydd. Även om hans förslag aldrig fick fullt genomslag, så genomfördes några lagändringar i början av 1600-talet som resulterade i att kvinnors tillgång till jorden begränsades. Gods som erhöles genom kronans donationer hade strängast reglering. Om mottagaren avled och saknade manliga arvingar skulle gåvan återlämnas om inte den ursprungliga ägaren hade en svärson som kronan fann acceptabel. Trots att Karl IX inte fick gehör för alla sina lagförslag, så påverkades adeln av hans syn på mannens betydelse för ättens fortlevnad. Att släktnamn ärvdes genom manslinjen blev allt vanligare och 1626 slogs det fast i riddarhusordningen att adelskap härleds genom männen.²⁶

Under 1640- och 1650-talen väcktes frågan om adelns bevarande ännu en gång. Riksrådet uttryckte en önskan om att adelns gods och de tillhörande gårdarna skulle hållas samman för att främja en lämplig förvaltning. Rikskanslern såg på de kvarvarande möjligheterna för kvinnor att förvärva jord som en risk för ätternas förfall. Inget av de fyra ständerna i riksdagen var positivt inställda till att ändra lagstiftning. Grunden för ständernas uppfattning var en motvilja mot lagstiftarens inflytande. Den exakta fördelningen av arv borde istället ske i privaträttsliga överenskommelser mellan de berörda personerna. I ett förslag på en ändring av arvsrätten från 1660-talet kom riksrådets vilja ändå till uttryck. Kvinnor och män bör inte arva på samma villkor, eftersom godsen ska hållas inom ätten och ätten endast följer manslinjen.²⁷

Som redan nämnts bildades det första kända fideikommisset 1643. Att fideikommissinstitutet överhuvudtaget uppkom inom svensk rätt beror sannolikt på att Sverige kom i kontakt med andra länder i Europa som en konsekvens av de pågående internationella konflikterna. I bland annat Tyskland hade fideikommissinstitutet blivit ett viktigt instrument för den tyska adeln för att bygga upp och bevara en stor förmögenhet inom sin familj. När svensk militär kom i kontakt med det här fenomenet kunde de föra med sig idén tillbaka till Sverige. För de som förbättrade sin ekonomiska och sociala status genom militära framgångar blev det ett användbart hjälpmedel för att försäkra sin egen och

---

²⁶ Winberg, ss. 31–35; Modéer, s. 150.

²⁷ Winberg, ss. 37–39.

sin familjs nya sociala och ekonomiska status.²⁸ Importen av fideikommissinstitutet var emellertid inte friktionsfritt. Riksrådet var kluvet i frågan om en obegränsad rätt att upprätta villkor för förvaltning av viss egendom för alla kommande generationer. Fideikommissurkundens giltighet blev till slut en fråga för Svea Hovrätt under 1660- och 1680-talen. En oenig domstol och riksrådet accepterade fideikommissurkundens giltighet och till sist infördes rätten att bilda fideikommiss i samband med en reform på arvsrättens område 1686. Fideikommissinstitutet kritiserades redan från början på grund av den orättvisa som drabbade vissa arvingar och de praktiska problem som uppkom på grund av att fideikommissegendom inte fick ställas som säkerhet för lån. I 1734 års lag fanns inte en uttrycklig rätt att bilda fideikommiss, men rätten förutsattes finnas kvar inom ramen för rätten att upprätta villkorade testamenten. Det var också under 1700-talet som den här rätten kom att utnyttjas som flitigast av adeln och vissa borgare.²⁹ Fideikommissinstitutet, i de fall där det användes, fick liknande verkningar och uppfyllde ungefär samma syfte som de lagändringar som föreslogs av kungen redan i början av 1600-talet men då inte drevs igenom bland annat på grund av adelns motstånd. Möjligheten att bilda fideikommiss hade dock fördelen att det i princip inte var reglerat och erbjöd jordägare betydligt större frihet att kontrollera sin egendom än vad detaljerad lagstiftning på området skulle ha erbjudit.

2.2 Ordning och reda i det feodala agrarsamhället

För att kunna kontextualisera den rättsutveckling som jag har redogjort för ovan kommer jag i det här avsnittet rita upp en grovskiss över samhället så som det såg ut under 1600-talet när fideikommissinstitutet importerades till Sverige. Jag inleder med grunden för den svenska ekonomin, det vill säga jordbruket.

1600-talets Sverige var ett feodalt agrarsamhälle som bars upp av småbönders jordbruk och ränteuppstående godsägare. Handel, industri och den kapitalistiska sektorn var fortfarande outvecklade.³⁰ Sedan medeltiden var 90–95 procent av befolkningen jordbrukare. Bönderna var en brokig grupp vars ekonomiska förhållanden berodde på vilken jordtyp de brukade. Skattebönderna ägde sin jord själva och betalade skatt till kungen, medan landborna brukade andras mark och betalade så kallad avrad till markägaren. Det jordbrukarsamhälle som byggdes upp under medeltiden var till stor del oförändrat under

---

²⁸ Modéer, ss. 148–150.

²⁹ Segerstråle, ss. 8–9; Modéer, ss. 151–153; SOU 1935:50, s. 2.

³⁰ Englund, P., *Det hotade huset – Adliga föreställningar under stormaktstiden*, Stockholm: Atlantis, 1989s. 25.

hela 1600-talet. En övervägande majoritet av befolkningen tillhörde bondeståndet eller tjänstefolk och andra ståndslösa grupper. Adel och prästerskapet utgjorde en procent vardera och resten av befolkningen var borgare och ofrälse stånds personer.³¹ Jordbruket var med andra ord basen för hela det svenska samhället under det här seklet.

Samhället var också strikt hierarkiskt. De fyra ständerna bönder, borgare, präster och adel var tydligt åtskilda och ansågs ha olika värde. Bönderna stod lägst i rang och adeln, som vid den här tiden var synonymt med godsägare, hade högst status.³² Adeln hade ett ansvar för riket som de förväntades uppfylla genom att hjälpa kungen med den offentliga förvaltningen och det militära. Adelns plikt mot riket kallas också *noblesse oblige*. Eftersom adeln utförde så viktiga och betungande sysslor, så måste de också belönas med gods och andra förmögenheter.³³ Särskilt sedan Karl IX:s tid överfördes en stor del jord från kronan till adeln genom både donationer och köp som en form av ersättning för adelns tjänster. Att sälja marken till adeln gav också kungen medel att fortsätta finansiera krigen. Från seklets början till dess mitt ökade adelns jordinnehav markant och adeln kontrollerade till slut ungefär 60 procent av rikets jordbruksenheter.³⁴ Under den här tiden fanns ett hopp om att en stark adel skulle bidra till en positiv samhällsutveckling som kunde göra Sverige mer likt andra kulturnationer.³⁵ Det förklarar också Karl IX:s önskan om arvsrättsreformer till fördel för adelsmän.

Den hierarkiska ordningen var inte bara en social verklighet, utan också ett framtidsprojekt. Det fanns en föreställning om att ett harmoniskt och enhetligt samhälle bara kunde byggas med grupper vars funktioner var tydligt åtskilda. Systemet ansågs mycket känsligt för förändringar och det var viktigt att det råde en balans mellan ständerna och kungamakten. Bildspråk och konst från seklet innehöll åtskilliga symboler för de olika ständernas roll i samhället och harmonin som skapas inte bara av ständernas samspel, utan även samspelet mellan de fyra årstiderna och de fyra elementen.³⁶ Arkitekturen kunde också utgöra en symbol för adelns särskilda position. Adelns gods kunde ses som ett uttryck för adelns identitet. Exteriör och interiör skulle visa att adelsmannen var medveten om sin egen

---

³¹ Behre, Larsson och Österberg, s. 73; Lindkvist och Ågren, ss. 26, 29–33.

³² Englund, ss. 25, 39–40.

³³ Englund, ss. 29–30; Norrby, G., *Adeln i förvandling: Adliga strategier och identiteter i 1800-talets borgerliga samhälle*, Uppsala: Uppsala universitet, 2015, s. 34.

³⁴ Behre, Larsson och Österberg, ss. 76–77.

³⁵ Englund, s. 30.

³⁶ A. a. ss. 26–28, 33, 46.

status och hela gårdskomplex skulle visa på adelsmannens personliga förmåga och kompetens.³⁷

Då harmonin i samspelet mellan ständerna var så viktig för samhället var ojämlikheterna mellan ständerna en nödvändighet. Makthavarna, adeln med andra ord, ogillade alla typer av jämlikhetskrav från andra ständer. Hölls ständerna inte åtskilda fanns det en risk för missförstånd och splittringar i samhället.³⁸ Tanken om ständernas exklusivitet förekom dock inte bara hos adeln. Bland annat kom normen till uttryck även i äktenskapsnormer inom andra ständer. Det var en vanlig föreställning att en människa bör gifta sig inom sitt stånd.³⁹

Samhället var också paternalistiskt. En vanlig symbol för samhället var familjen där de högre ständerna var den gode familjefadern och bönderna var barn. Makthavarna hade ett ansvar att beskydda de lägre stående, samtidigt som de förväntar sig lydnad och rätt att styra mot de lägre ständernas vilja.⁴⁰ Samtidigt som adelns och böndernas förhållande liknades vid relationen mellan far och barn förekom det också förakt mot bönderna inom adeln. De såg på bönderna som okultiverade och enfaldiga. Att kalla en adelsman för bonde var en stor förolämpning.⁴¹ I den politiska dialogen mellan adels- och bondeståndet bemöttes böndernas representanter på ett nedlåtande sätt och tilltalades sällan med namn eller titel, till skillnad från sina adliga motparter. Den här attityden var i princip bestående under seklet.⁴² Till skillnad från vissa andra delar av Europa fanns det emellertid aldrig någon livegenskap i Sverige. Det förekom konflikter mellan ständerna, men adeln var relativt tillmötesgående när bönderna uttryckte missnöje. Det var sannolikt på grund av adelns insikt att deras position var beroende av böndernas fortsatta lydnad. För att undvika uppror måste bönderna få viss frihet att protestera och få sin rätt prövad om de upplevde att deras rätt kränktes.⁴³

Eftersom det stabila och harmoniska ståndssamhället var så känsligt för förändringar fick historisk kontinuitet en mycket stor betydelse. Politiken skulle inte förändra utan vårda det samhälle som redan fanns. Självklart förekom förändringar, men de legitimerades genom att de beskrevs som åtgärder för att bevara det gamla. Både adelns privilegier och samhällets hierarkiska struktur motiverades med att det alltid hade varit så. Att något var

---

³⁷ Eriksson, B., *Svenska adelns historia*, Stockholm: Nordstedts, 2011, ss. 150–151.

³⁸ Englund, ss. 39–41.

³⁹ A. a. s. 42.

⁴⁰ A. a. ss. 91–93.

⁴¹ A. a. s. 97.

⁴² A. a. ss. 196–198, 203–204.

⁴³ A. a. ss. 98–100.

gammalt var positivt, oavsett vad det gällde.⁴⁴ Det var inte bara adeln som fäste stor vikt vid historien. Det historiska argumentet användes i politiken för att motivera olika samhällsgruppers anspråk.⁴⁵ Intresset för historia var inte enbart en del av politiken. Under den här perioden växte intresset för både statens och släkters. Under 1500-talet började släktforskning bli populärt, särskilt hos adeln som använde ättens historia för att legitimera sin status.⁴⁶ Från den här tiden finns också tidiga exempel på lagstiftning som syftade till att förvalta och bevara gamla byggnader. De tidigaste exemplen på lagstiftning som syftade till att förvalta och bevara gamla byggnader och under 1600-talet började ett systematiskt arbete med att samla in information om historiskt betydelsefull egendom. Detta var en viktig del av byggandet av den svenska stormakten.⁴⁷

Under seklets andra hälft fanns tendenser till en förändring inom adeln. Deras jordägande minskade. Samtidigt nyadlades framgångsrika handelsmän som i allt större grad valde att fortsätta med sin näringsverksamhet. Adeln började förespråka en mer liberal marknadspolitik och fick rätt att konkurrera med de andra ständernas verksamheter trots deras motstånd. Det började därför framföras olika krav på friare handel. Förändringen motiverades med samhällsnytta och behov av modernare lag. Eftersom adeln vid den här tiden utgjorde statsmakten, så är det inte konstigt att de lyckades driva igenom sin vilja i de här frågorna.⁴⁸ Upplysningstidens ideal började få fäste i landet och en ökad individualism innebar att egna gärningar fick större betydelse ståndstillhörigheten. Lågadeln anammade jämlikhetsideal för att hävda sig mot högadeln och motiverade sin ställning över andra ständer med att deras fördelaktiga individuella egenskaper.⁴⁹ Dessa förändringar skulle emellertid inte blomma ut ordentligt i samhället på ett par århundranden till. Samhällsordningen i stort förblev densamma under hela seklet. Jordbruket utgjorde fortfarande den huvudsakliga näringen och var en viktig del av adelns inkomster. Adelns totala jordinnehav minskade, men de höll kvar viktiga delar av sitt godsinnhav. Samtidigt kunde nya och mer förmögna grupper inom adeln börja bygga upp egna gods.⁵⁰

Det ska poängteras att den här redogörelsen är dominerad av mannens verklighet under 1600-talet. Det framkom redan i det föregående avsnittet att kvinnan rättigheter inskränktes under den här perioden till följd av maktavarnas intresse att bevara adelns status. Under

---

⁴⁴ A. a. ss. 104–108.

⁴⁵ A. a. ss. 110–111.

⁴⁶ Winberg, ss. 31–32.

⁴⁷ SOU 1995:128, ss. 98–99.

⁴⁸ Englund, ss. 128–129, 138–139, 143–146.

⁴⁹ A. a. ss. 172–173, 176–177, 180–182.

⁵⁰ A. a. ss. 194–195.

den här tiden rådde en föreställning om kvinnan som enfaldig och olämplig att hantera pengar och att agera i det offentliga. Sedan medeltiden var hon, med undantag för änkor, omyndig och företrädde av manliga familjemedlemmar. Kvinnors egendom förvaltades i realiteten av deras makar. Den generella trenden under 1600-talet var att kvinnans roll försämrades både socialt och ekonomiskt, vilket ledde till att hon blev mer beroende av sin make.⁵¹

Sammanfattningsvis kan 1600-talets Sverige beskrivas som ett hierarkiskt, paternalistiskt och patriarkalt samhälle. Det här uppfattades dock som något positivt, då detta var nödvändigt för att uppnå den så eftertraktade harmonin. Stormakten Sverige växte parallellt med adeln. Adeln var ansvarig för den offentliga förvaltningen och landets militär och genom att bidra till rikets framgångar kunde de göra sig förtjänta av belöningar i form av jord och annan egendom. I det preindustriella samhället var det jorden som var nyckeln till framgång och makt. I följande avsnitt ska jag diskutera fideikommissinstitutets plats i den här samhällsordningen inom ramen för det teoretiska ramverk som jag satte upp i uppsatsens andra kapitel.

2.3 Analys: fideikommiss som ett resultat och reproduktion av den härskande klassens intresse

Jag återvänder nu till den teoretiska förklaringsmodellen som presenterades i föregående kapitelns teoriavsnitt. Basen för samhällets struktur utgörs av den materiella produktionen och förbindelser mellan samhällets individer och mellan stater. Den materiella produktionen bestäms av människans behov och av hennes materiella resurserna som finns tillgängliga. Den grupp som kontrollerar produktionsmedlen har makten att presentera sina intressen som om de vore allmängiltiga. Den här härskande klassens ideologi får på så sätt genomslag i politik, kultur, olika samhällsinstitutioner och i rätten. Det här avsnittet syftar till att placera in den del av rätten som avser fideikommissinstitutet i den här förklaringsmodellen.

1600-talets Sverige var helt beroende av jordbruket. Det fanns inte någon industri att tala om. Handeln som förekom var outvecklad och reserverad för borgarståndet till slutet av seklet.⁵² En relativt stor andel av jorden ägdes av bönderna själva, men bönderna utgjorde också upp till 90 procent av befolkningen. Under seklet överfördes så mycket jord från

---

⁵¹ Taussi Sjöberg, M., Giftas och skiljas. Kvinnan, mannen och äktenskapet. I Hirdman, Y. m. fl., *Kvinnohistoria: Om kvinnors villkor från antiken till våra dagar*. Stockholm: Utbildningsradion, 1992, ss. 57–58, 64–65.

⁵² Behre, Larsson och Österberg, s. 73; Englund, s. 25.

kronan till adeln i utbyte mot deras offentliga och militära tjänster att adeln under en period ägde mer än hälften av landets jordbruksenheter.⁵³ Som jag redan nämnt utgjorde adeln en procent av befolkningen den här tiden. Det förelåg alltså en markant skillnad mellan de olika samhällsgruppernas tillgång till fast egendom.⁵⁴

I ett samhälle där adeln utgör en sådan liten grupp men samtidigt äger en så stor andel jord och har kontroll över militären uppstår det som Marx och Engels benämner den tredje formen av egendom. Adeln kan beskrivas som den härskande klassen och den underordnade klassen är bönderna, som också står för produktionen i jordbruket och som finansierar adeln.⁵⁵ Den ideologi som kommer forma samhället och folket är den ideologi som legitimerar och upprätthåller adelns dominanta position.

Resultatet av detta var att adelns intressen blev det allmännas intresse och genomsyrade politik, moral, språk, kultur och inte minst juridiken. Genom dessa samhällsfenomen beskrevs, legitimerades och reproducerades adelns dominans och böndernas underordning. Ståndssamhället var ett tydligt synliggörande av adelns överordnade position. Att upprätthålla ständernas hierarki och exklusivitet var det huvudsakliga politiska målet. Det fanns inte någon ambition att dölja eller minska klasskillnaderna, men den strikta hierarkin sågs inte heller som något negativt. Den var en förutsättning för att uppnå harmoni.⁵⁶ Förändringar som hotade adelns dominans kunde beskrivas som ett hot mot hela samhällets stabilitet. Adelns intresse av att behålla sin position framstod således också som ett samhällsintresse. Kontinuiteten var avgörande, vilket också fick betydelse för intresset av historia. En storslagen historisk bakgrund kunde ge individen en högre social status och politiska argument större legitimitet. Även det historiska argumentet fick genomslag hos alla klasser.⁵⁷ Ideologin fick allmänt genomslag också genom att andra ständer än adeln slog vakt om sin exklusivitet på samma sätt som adeln gjorde.⁵⁸ Adelns intresse blev även på detta sätt ett allmänt intresse. Den härskande klassens ideologin syntes också i tidens språk och konst. Det förekom många symboler för ständernas förhållanden samt vikten av

---

⁵³ Behre, Larsson och Österberg, ss. 76–77.

⁵⁴ Att relatera till ett par procentenheter är inte helt lätt, men de flesta av minns nog den internationellt uppmärksammade rapporten *An Economy for the 99 %: It's time to build a human economy that benefits everyone, not just the privileged* (2017) skriven av Deborah Harddon för Oxfam International. Rapporten visade att en procent av världens befolkning äger mer än hälften av världens resurser - ett liknande ägandeförhållande som rådde på nationell nivå i Sverige under stormaktstiden.

⁵⁵ Engels och Marx, ss. 33–34.

⁵⁶ Englund, ss. 26–28.

⁵⁷ A. a. ss. 107, 110–111.

⁵⁸ A. a. s. 42

en evig balans och harmoni och att kalla någon för bonde var en förolämpning och i den politiska dialogen bemöttes bondeståndets representanter med bristande respekt.⁵⁹

Idén om *noblesse oblige* kan ses som ännu ett sätt på vilket denna ordning kunde legitimeras. Enligt tanken om *noblesse oblige* tog inte adeln sig makt över folket för maktens skull, utan det var för att de hade en plikt att ta hand om rikets förvaltning. Om adeln ansvarar för samhället var samhället tvunget att lyda adeln. Om adeln missbrukade sin position kunde bönderna göra motstånd inom ramarna för det etablerade rättssystemet.⁶⁰ Detta tankesätt medförde att adeln gavs en särskild position med makt att kontrollera bönderna. Bönderna kunde protestera, men endast inom det system som adeln försåg dem med. Det kunde legitimeras genom att det sågs som ett utbyte där både adeln och bönderna bidrar med något till samhällets fördel.⁶¹

Rättssystemet formades också i enlighet med den härskande klassens ideologi för att ge uttryck för och skydda de ägarförhållanden som ger adelns dess status.⁶² Adeln hade enligt lag ett monopol på statliga ämbeten, högre positioner inom militären och till allt som betecknades frälsejord.⁶³ Arvsrätten reformerades till nackdel för kvinnorna, eftersom det numer etablerade patrilineära familjesystemet gjorde dem till en riskfaktor. Kvinnors huvudsakliga uppgift i livet var att gifta sig, vilket innebar att hon förväntades bli en del av en annan familj. En adelsmans dotter kunde på så sätt splittra ättens egendom om hon hade varit arvsberättigad.⁶⁴ Nu förekom också de första exemplen på primogenitur i form av gåvor från kungen till adeln, men tack vare konflikterna med andra nationer kom Sveriges adel i kontakt med adeln i övriga Europa och deras tillämpning av fideikommissinstitutet och fick på så sätt möjlighet att kontrollera sin egendom på samma sätt.⁶⁵ Fideikommissinstitutet passade utmärkt för att säkra en familjs framtida kontroll över viss egendom och kunde i teorin användas för att låsa fast de dåvarande ägandeförhållandena för alla framtida generationer. Det bidrar till kontinuiteten och får en historiebevarande funktion som också kunde upprätthålla en familjs sociala status.

Visserligen slogs rätten att bilda fideikommiss fast formellt och började utnyttjas i större utsträckning under 1600-talets slut och under 1700-talet.⁶⁶ Redan då hade vissa

---

⁵⁹ A. a. ss. 26–28, 33, 46, 97.

⁶⁰ Englund, ss. 29–30, 100; Norrby, s. 34.

⁶¹ Englund, s. 95.

⁶² Collins, s. 42.

⁶³ Behre, Larsson och Österberg, s. 195.

⁶⁴ Winberg, ss. 31–35;

⁶⁵ Modéer, s. 150.

⁶⁶ A. a. s. 152.

förändringar ägt rum inom adelsståndet. Deras ekonomi försvagades och jordäggande minskade i omfattning. De höll dock kvar viktiga egendomar inom sin kontroll. Dessutom började framgångsrika affärsmän med starkare ekonomi adlas och denna grupp kunde bygga upp egna gods.⁶⁷ Förhållandena för adeln hade således inte hunnit förändras så drastiskt att det inte längre kunde gagna dem att göra om sina gods till fideikommiss.

Bönder och borgare exkluderades inte från rätten att bilda fideikommiss. Det var en formellt jämlik rätt. Det var emellertid adeln och i viss mån förmögna borgare som utnyttjade rätten och som på så sätt bevarade sina familjers överordnade sociala och ekonomiska position. Eftersom uppfattningen att kvinnliga arvingar var ett hot mot ättens kontinuitet var väletablerad vid den här tiden, så föll det sig naturligt att fideikommissurkunder tilläts exkludera kvinnor. För att uppnå syftet med fideikommissinstitutet och tillvarata adelns intressen var det en nödvändighet att diskriminera kvinnor. Det fanns inte heller något syfte med att utse en kvinna att ta över fideikommissegendom, eftersom de hade en mycket begränsad rättshandlingsförmåga.⁶⁸

Adeln kan beskrivas som den härskande klassen under 1600-talet. Deras intressen legitimerades och tillvaratogs i politik, kultur och inte minst juridiken. Att fideikommissinstitutet togs in i svensk rätt under 1600-talet var ett resultat av att detta. Fideikommissinstitutets tillämpning kunde bidra till att ägarförhållandena reproducerades och förstärktes och därmed bidrog det också adelns dominans. Det fick en konserverande funktion på så sätt att det kunde bevara adelns jordegendomar och säkra adelns kontroll över dem för alla framtida generationer, vilket låg väl i linje med behovet av kontinuitet som man upplevde under denna tid. Fideikommissinstitutet var ett uttryck för den så kallade tredje egendomsformen som uppstod i den feodala samhällsstrukturen och bidrog till att upprätthålla den. Samtidigt som det uppfyllde adelns intressen fick det också en exkluderande funktion. Dels exkluderades kvinnor som ett led i att uppnå fideikommissinstitutets syfte, dels exkluderades den underordnade klassens, böndernas, intressen.

---

⁶⁷ Englund, ss. 194–195.

⁶⁸ Taussi Sjöberg, ss. 57–58, 64–65.

3. Förbudet mot att bilda nya fideikommiss

3.1 Införandet av förbudet 1810

Sverige är unikt i Europa vad gäller fideikommissets fortlevnad. Avvecklingsprocessen har inte varit lika utdragen i något annat land och påbörjades också relativt sent här. Redan under 1700-talets slut började de flesta länder se både sociala och nationalekonomiska problem med fideikommissinstitutet.⁶⁹ Det var Frankrike som gick i bräschen för den nya trenden och upplöste fideikommiss en kort tid efter franska revolutionen. Efter dem följde bland andra Nederländerna, Spanien och Portugal. I Tyskland, Österrike samt i våra grannländer Danmark och Finland förbjöds nybildande av fideikommiss och bestående fideikommiss avvecklades under perioden 1814 till 1938.⁷⁰ När andra länder påbörjade sina avvecklingsprocesser hanterade Sverige frågan om fideikommissinstitutet på ett mer försiktigt sätt i början av 1800-talet.

Efter statskuppen 1809 höjdes det kritiska röster mot rätten att bilda fideikommiss i den ny tillsatta riksdagen och den första motionen i frågan väcktes av borgarståndet. Lagutskottet började arbeta med en reform på området och konstaterade att fideikommissinstitutet inte längre fyllde någon funktion, utan utgjorde ett hinder för både egendomens och samhällets bästa. De två frågor som diskuterades var om det över huvud taget skulle vara tillåtet villkora förvaltningen av egendom för flera generationer samt det faktum att fideikommissegendom inte kunde tecknas som säkerhet för lån eller utmätas av innehavarnas borgenärer. Det resulterade i en konflikt både inom ständerna och mellan dem.⁷¹ Det var bönderna, borgarna och adeln som hade intresse av frågan. Bondeståndet var för reformen. Hos borgarna var meningarna delade. I föregående kapitel nämndes att fideikommiss inte bara inrättades av adeln på 1700-talet, utan även förmögna borgare. Det är kanske inte så förvånande att det därför fanns borgare som försvarade ett bevarande av fideikommissinstitutet. Inom adeln var frågan mer komplicerad. Motståndarna menade att en lagändring i framtiden skulle kunna leda till att befintliga fideikommiss förlorade sin status. Godsägare skulle då kunna förlora motivationen att förvalta egendomen på ett lämpligt sätt. Många människors försörjning var beroende av godsen och deras förfall skulle därför få negativa verkningar för allmänheten. Mer liberala adelsmän förespråkade en

---

⁶⁹ Segerstråle, s. 13.

⁷⁰ Segerstråle, s. 7; Modéer, s. 157.

⁷¹ Modéer, s. 154

lagändring, men de var i minoritet. Adeln röstade till slut mot förslaget, men med de andra ständernas godkännande genomdrevs reformen.⁷²

Motiven till reformen behandlade många olika argument. Det ansågs orimligt att en person ohindrat skulle ha rätt att sätta upp villkor för förvaltningen av viss egendom för all framtid, när konsekvenserna av villkoren inte kunde förutses på lång sikt. Vidare befarades det att rätten att bilda fideikommiss skulle leda till att de nya reformerna som syftade till att låta ofrälse förvärva mer jord inte längre skulle få någon betydelse. Lagstiftaren ansåg också att jorden skulle ge större avkastning om den delades mellan flera små jordbruk, istället för om en och samma man ansvarade för den. Fideikommissurkunderna kunde dessutom innehålla oskäligen villkor som styrde hur efterträdande innehavare skulle leva, vem de fick gifta sig med och hur de förvaltade godset. De kunde även orsaka konflikter i familjer när vissa arvingar gick lottlösa eller fick en mindre andel än vad de skulle ha haft rätt till enligt ordinarie arvsregler.⁷³ Innan lagändringen genomfördes skulle den godkännas av Högsta domstolen. En enig domstol uttryckte att reformen var ett tecken på att upplysningen om samhällets verkliga nytta äntligen hade trängt igenom tidigare seklers fördomar och misstag. Stadsrådet var oenigt i frågan, men efter en votering kunde reformen antas. 1810 förbjöds således nybildning av fideikommiss och det blev också möjligt för fideikommissinnehavare att söka om dispens hos kungen för att få inteckna fideikommissegendom samt att ändra på obsoleta villkor i fideikommissurkunder. Det var inte förrän under 1856–1858 års riksdag som avvecklingen av de bestående fideikommissen kom på tal, efter initiativ från representanter ur bondeståndet. Bondeståndet fick emellertid stå till sidan den här gången. De fideikommiss som redan fanns hade tillkommit i enlighet med gällande rätt då de bildades. Det ansågs därför inte lämpligt att inskränka eller helt upphäva dem.⁷⁴ Diskussionen fortsatte in på 1900-talet, men detta återvänder jag till i nästa kapitel.

I övrigt kan sägas att arvsrätten i början av 1800-talet fortfarande missgynnade kvinnor. I samband med andra lagreformer under åren 1809 och 1810 föreslogs en jämlik arvsrätt. Till grund för förslaget lades upplysningssidéer och liberala ideal. Kvinnor löpte även en förhållandevis stor risk att hamna i fattigdom om de inte hade en make som försörjde dem. De var nämligen fortfarande omyndiga och fick endast driva näringsverksamhet med ett särskilt tillstånd från kungen eller i vissa fall med tillstånd från sin man alternativt om de övertog en avlidens verksamhet. Dessa kvinnor skulle få ett större skydd om deras

---

⁷² Modéer, ss. 154–155.

⁷³ SOU 1929:22, s. 95; SOU 1935:50, ss. 2–3.

⁷⁴ Modéer, ss. 155–158

arvsrätt stärktes. En jämlik arvsrätt kunde även resultera i att adelns stora jordegendomar splittrades och resurser frigjordes, vilket skulle skynda på både ständernas maktutjämning och industrialiseringen. Borgare och präster var positiva till en reform av arvsrätten, men adeln och bönderna gjorde motstånd: adeln för att de var oroliga för hotet mot sin överordnade position och bönderna för att de oroade sig för jordbrukets förfall. En jämlik arvsrätt blev till slut verklighet, men inte förrän år 1845.⁷⁵

3.2 Sverige 1810: liberala borgare utmanar den konservativa adeln

Förbudet mot nybildningen av fideikommiss infördes i samband med en rad andra reformer på diverse rättsområden efter 1809 års statskupp. Det var en brytpunkt för Sverige som precis hade genomgått en långt ifrån stabil period. 1700-talet präglades av ständernas och kungens maktkamp. Under 1720-talet hade makten förskjutits från kungen till riksrådet och rådet förde en försiktig politik i hopp om att bevara freden efter 1600-talets många år av krig. Rådet stötte på motstånd mot de nybildade Hattarna som stöddes av adeln, brukspatroner, storföretagare och andra borgare. Ur kritiken mot Hattarna föddes Mössorna som ursprungligen stöddes av gammal högadel och motsatte sig krig. Under 1760-talet tog Mössorna makten. De arbetade då för en friare handel och en begränsad makt åt ämbetsmännen. De lyckades driva igenom 1766 års tryckfrihetsförordning, vilket var en förutsättning för en öppnare samhällsdebatt.⁷⁶ Statskuppen 1772 resulterade i att Gustav III, den upplyste despoten, tog tillbaka kontrollen över förvaltningen, utrikespolitiken, den ekonomiska lagstiftningen och användning av skatterna. Riksdagen fick dela den lagstiftande kompetensen med kungen medan riksrådet blev degraderat till rådgivare som utsågs av kungen själv.⁷⁷ Efter en inledningsvis lyckad tid som kung började motståndet mot Gustav III växa. Adeln var missnöjd över bristen på makt i allmänhet medan bönder och borgare var missnöjda med kungens agerande i olika politiska frågor. När Gustav III:s krig mot Ryssland slutade som ett misslyckande blev han till slut tvungen att agera för att vända opinionen. Det blev borgarna som prioriterades. Riksrådet som bestod av särskilt utvalda adelsmän avskaffades och den dömande makten flyttades över till Högsta

---

⁷⁵ Göransson, A., Från släkt till marknad. Ägande, arbete och äktenskap på 1800-talet. I Hirdman, Y. m. fl., *Kvinnohistoria: Om kvinnors villkor från antiken till våra dagar*. Stockholm: Utbildningsradion, 1992, ss. 105–106; Trolle Önnerfors, E., Jorden, släkten och rätten: om den roll de jordägande gruppernas intressen har spelat för utvecklingen av den svenska arvsrätten. I Eeg, T. (red.) *Samfunnsutvikling og arvsrettslige utfordringer*. Oslo: Cappelen Damm, 2013, ss. 182–185.

⁷⁶ Behre, Larsson och Österberg, ss. 232–237.

⁷⁷ A. a. s. 241.

domstolen med ledamöter som var till hälften ofrälse. Dessutom inskränktes vissa adelsprivilegier, vilket ledde till att bönder fick större frihet att nyttja sin jord och att börd inte längre var avgörande vid utnämning till ämbeten.⁷⁸

Gustav III:s försök att tillvarata borgarnas intressen för att vända opinionen till sin fördel misslyckades dock. Adeln hade börjat få svårt att bilda kapital som kunde användas för att finansiera deras stora gods och många tvingades sälja till mer förmögna ofrälse. Krigen hade dessutom lett till att det fanns fler adelskvinnor än adelsmän. Som en konsekvens började adelskvinnor i högre grad gifta sig utanför sitt eget stånd. Detta resulterade i att adeln förlorade jord till andra ständer och att adelns exklusivitet blev lidande.⁷⁹ Det här i kombination med att kungen valde att prioritera borgarna istället för adeln gjorde att adelns missnöje växte. De fann stöd för sin kritik av kungen i franska revolutionens upplysningsideal. Missnöjet kulminerade i mordet på Gustav III. Gustav IV Adolfs förmyndarregering, bestående av flertalet adelsmän, tog makten. Lugnet blev emellertid kortvarigt och under 1800-talets första år växte sig oppositionen mot den nya kungen. När Ryssland anföll Sverige 1808 såg sig ämbetsmän och militären tvungna att stoppa kungen från att fortsätta finansiera kriget. Allmänhetens stöd för kungen minskade också och Gustav IV Adolf avsattes slutligen 1809.⁸⁰

Statskuppen 1809 var huvudsakligen ett adligt initiativ. Ståndsriksdagen förblev intakt och skulle finnas kvar i många decennier till. Det var inte tal om någon social revolution, men vissa adelsprivilegier avskaffades. Adeln hade inte längre ensamrätt till den så kallade ypperliga frälsejorden, men det var fortfarande adeln som ägde större delen av den. Adelns ensamrätt till ämbeten slopades också, vilket innebar att ofrälse personer fick en större representation inom det offentliga. Åren direkt efter statskuppen dominerades av konservativa och romantiska strömningar inom kulturen och upplysningsidéerna hölls tillbaka för tillfället.⁸¹ Trots statskupper, nya politiska riktningar och en påbörjad ståndsutjämning var mycket sig likt sedan 1600-talets ståndssamhälle.

Att gränserna mellan ständerna mjuknade innebar dock att adelns identitet började förändras. En ny medelklassideologi höll på att växa fram och inom den stod upplysningsidéer, individualism och jämlikhet i centrum.⁸² Inom adeln fanns det de som

---

⁷⁸ A. a. ss. 200–201, 243–244.

⁷⁹ Behre, Larsson och Österberg, ss.198, 200; Carlsson, S., *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700–1865*. 2 uppl. Lund: CWK Gleerups, 1973, s. 236.

⁸⁰ Behre, Larsson och Österberg, ss. 244–246.

⁸¹ Carlsson, ss. 265–268.

⁸² Medelklass i det här sammanhanget kan förstås som en blandning av ofrälse ståndspersoner, vissa borgare och medlemmar i prästerskapet. Se Norrby ss. 30–32, 48.

förespråkade att adeln borde öka sitt jordägande och säkra det genom att bilda fideikommiss för att stärka sin ställning igen. En lite mer försiktig grupp av adelsmän ville istället betona adelns roll som en mellanmakt mellan kung och bönder och att adeln borde bidra till att lära bönderna ett effektivare jordbruk. Till detta krävdes dock också ett ökat jordinnehav för att ge adeln de nödvändiga resurserna.⁸³ Att samla på sig större jordegendomar och bilda fideikommiss var också det enklaste sättet att försäkra sig om att ens arvingar skulle få lika mycket som man själv hade ärvt en gång i tiden. Under det senaste seklet hade många storgods splittrats som ett resultat av hög skuldsättning och arvsskiften och det fanns ett intresse av att återställa förhållandena som de var innan dessa splittringar.⁸⁴ Dessutom innebar ett familjegods fortfarande en viss social status och det fungerade som en symbol för gamla värden. Det blev en markör som kunde skilja mellan godsherren och allmänheten. Det kunde ge adelsmannen en slags lokal dominans både ekonomiskt och politiskt, trots att adelstiteln inte längre garanterade en plats i det offentliga. För de adelsmän som anpassade sig till de nya trenderna och effektiviseringen av jordbruket som hade påbörjats nu kunde dessutom de här stora godsens vara mycket lönsamma.⁸⁵ Vissa adelsmän gav istället upp tanken på att bevara adelns särställning och anammade den nya liberala ideologin. De kunde inte legitimera sin privilegierade position med gamla anor och familjegods och förespråkade istället upplysningsidéer.⁸⁶ Det var inte längre lika självklart att adelsmän skulle leva enligt gammal moral och värderingar. Det växande borgerliga samhället utmanade det här gamla mansidealet. Istället blev det viktigt med personlig framgång, utbildning och entreprenörskap.⁸⁷

Adeln gick inte bara igenom en intern identitetskris under den här tiden. De utsattes också för anti-aristokratisk kritik i press och litteratur, vilket var möjligt tack vare Mössornas genomdrivande av tryckfrihetsförordningen. De ofrälse gruppernas jämlikhetskrav var svåra för adeln att motsätta sig, eftersom de själva hade accepterat upplysningsideal och använt sig av dem.⁸⁸ Det var medelklassideologin som dominerade den offentliga debatten under början av 1800-talet, men det är sannolikt fel att föreställa sig medelklassen som osjälviska jämlikhets kämpar. Det rörde sig snarare om att ta över adelns position som makthavare i ett hierarkiskt system.⁸⁹ Ständerna fanns alltså kvar, men det är

---

⁸³ Norrby, ss. 36–37.

⁸⁴ A. a. ss. 86–88, 90.

⁸⁵ A. a. ss 79, 163, 165–166, 170, 173.

⁸⁶ A. a. ss. 53–54.

⁸⁷ A. a. ss. 107–108.

⁸⁸ A. a. s. 38.

⁸⁹ A. a. ss. 49–51.

möjligt att se vissa tendenser till förändring. Adeln väljer mellan att kämpa för att behålla sin position eller att lära sig att leva i den nya tiden. Samtidigt vinner den nya medelklassen mark och förespråkar upplysningsidéer och liberalism. Sverige befinner sig i en period av förändring och ståndssamhället håller på att övergå till ett klassamhälle av det slag som känns igen idag.

En del av samhället var emellertid stabilt. Jordbruket var fortfarande centralt och det ändras inte på allvar förrän 1850-talet då den industriella revolutionen tog fart. Det hade dock börjat effektiviseras genom två skiftesreformer efter influenser från andra europeiska länder.⁹⁰ Majoriteten av folket var fortfarande beroende av jordbruket. I början av 1800-talet var det fortfarande runt 90 procent som levde på landsbygden.⁹¹ Jorden och jordbruket var alltså centrala för samhället. Handel hade börjat bli viktigare, men en mer dramatisk förändring skedde inte förrän den industriella revolutionen inleddes på 1850-talet. Mössornas politik hade dock redan börjat formas på ett sätt som skulle tillåta en fortsatt expansion av handeln och industrin.

1810 befann sig alltså Sverige i ett slags mellanläge. Adelns position var hotad och de kämpade för att behålla sin makt, samtidigt som borgarna och den nya medelklassideologin fick allt större inflytande. Folket hade inte lämnat det gamla feodalsamhället bakom sig, men var redan på väg in i det liberala klassamhället och industrialiseringen som jag återkommer till i nästa kapitel. Precis som i föregående kapitel bör det poängteras att allt detta speglar en mans verklighet under den berörda perioden. Kvinnor var fortfarande omyndiga och hade som främsta uppgift att gifta sig med någon som kunde försörja dem, föda barn och ta hand om hushållet.⁹²

---

⁹⁰ Lagerqvist C., *Reformer och revolutioner: En kort introduktion till Sveriges ekonomiska historia åren 1750–2010*, Lund: Studentlitteratur, 2013, ss. 31, 72.

⁹¹ Norrby, s. 33.

⁹² A. a. s. 66.

3.3 Analys: fideikommissinstitutet och övergången till den liberala ideologin

Jag återvänder nu ännu en gång till den marxistiska förklaringsmodellen för att utifrån modellen förklara införandet av förbudet mot nybildning av fideikommiss. Inledningsvis är det relevant att ställa frågan hur de materiella grundförutsättningarna och ägarförhållandena såg ut under slutet av 1700-talet och 1800-talets första år. Samhället var fortfarande agrart. Jordbruket utgjorde den huvudsakliga produktionen och majoriteten av svenskarna levde på landsbygden.⁹³ På så sätt var samhället fortfarande mycket likt 1600-talets samhällsorganisation.

Det var emellertid något som var på väg att förändras i ägarförhållandena. Som en konsekvens av en period av krig hade det skett en förändring av populationen. Det fanns inte längre tillräckligt många adelsmän för att alla adelskvinnor skulle kunna gifta sig inom sitt stånd. Som en konsekvens av Sveriges förbindelser med andra nationer förändrades samhällsstrukturen. När kvinnorna gifte sig utanför sitt stånd följde en del av adelns jord med och adelns jordinnehav minskade. Parallellt med detta hade adelns ekonomi försämrats till den grad att flera tvingades sälja jord till ofrälse personer.⁹⁴

Borgarna kunde börja konkurrera med adeln om samhällets resurser när handel och företagande värderades högre. Detta ledde till nya grupperingar i samhället. Den feodala ståndspolitiken fanns kvar, men den härskande klassen och ståndstillhörighet korrelerade inte lika tydligt med varandra längre. Adeln hade inte förlorat sin status, i alla fall inte den adel som klarade av att förhålla sig till samhällsförändringarna. Samtidigt började borgarna göra anspråk på makten som tidigare varit förbehållen adeln.⁹⁵

Samhällsstrukturen höll på att förändras när borgarna och adeln hamnade i konflikt. När borgarna utökade sin makt kunde deras intressen börja presenteras som allmänna intressen. När det här till slut leder till att borgarna kan etablera sig som den härskande klassen kommer upplysningsidéer och liberala tankar om individuell frihet och jämlikhet bli allt viktigare för samhället.⁹⁶ Denna ideologi används för att legitimera borgarnas, eller det som under den här tiden kallas medelklassens, krav. Om folket är jämlikt kan borgarna göra anspråk på allt som adeln tidigare har haft monopol på. Under den här perioden syns flera uttryck för den liberala ideologins genomslag. Under andra hälften av 1700-talet får bland

---

⁹³ Norrby, s. 33.

⁹⁴ Behre, Larsson och Österberg, ss.198, 200; Carlsson, s. 236.

⁹⁵ Carlsson, ss. 265–268; Norrby, ss. 30–31, 107–108.

⁹⁶ Engels och Marx, s. 60.

annat Mössorna igenom krav på tryckfrihet och friare handel.⁹⁷ Efter det kan litteratur och press öppet ifrågasätta adelns position.

När ett feodalt samhälle faller samman och övergår till ett samhälle där handel och industri utvecklas på det här sättet kommer den moderna privata egendomsformen utvecklas. När borgarna får tillräckligt stort inflytande kommer monarken tillvarata deras intressen och bortse från adeln. Marx och Engels beskriver detta som startpunkten för den egentliga utvecklingen av rätten. Rättens syfte är då att vidareutveckla den privata egendomsformen.⁹⁸ Detta är vad som skedde när Gustav III valde att stärka borgarna istället för adeln under hans förtroendekris efter det misslyckade kriget mot Ryssland. Adelns privilegier luckrades upp steg för steg och fler människor fick inflytande över den offentliga makten samt en utökad möjlighet att förvärva jord.⁹⁹

Det är emellertid inte så att den liberala ideologin fick fullt genomslag över en natt. Det förkom ett konservativt motstånd som ville bevara den gamla ordningen, men liberalismen börjar också accepteras av olika samhällsgrupper, även inom adeln.¹⁰⁰ Ett uttalande av Högsta domstolen i samband med införande av förbudet mot att bilda nya fideikommiss visar att de rättsliga institutionerna börjar ge uttryck för den nya ideologin. I förra avsnittet nämnde jag att en enig Högsta domstol såg reformen som ett tecken på att man nu hade blivit så upplyst att flera seklers misstag och fördomar kunde rättas.¹⁰¹ Det som hade varit uttryck för ett allmänintresse under 1600-talet ansågs nu vara resultatet av ett felaktigt tankesätt.

Att fideikommissinstitutet kom på tal igen just vid den här tiden kan ses som ett resultat av att den borgerliga ideologin börjar etablera sig. Den konservativa adeln som ville bevara sin gamla status som godsherrar ogillade det, eftersom förbudet skulle hindra dem från att samla stora jordegendomar och säkra dem som fideikommiss. Dessutom fanns det en oro över risken att redan bildade fideikommiss skulle komma att förlora sin status och att deras ägare då inte längre skulle ha incitament att förvalta egendomen, vilket människorna som vars försörjning berodde på den.¹⁰² Det var ett hot mot den feodala egendomsformen som fideikommissinstitutet gav uttryck för. Dessa konservativa krafter gav emellertid vika för den nya ideologin. Det var mer fördelaktigt ur ett samhällsekonomiskt perspektiv om jorden

---

⁹⁷ Behre, Larsson och Österberg, ss. 232–237.

⁹⁸ Engels och Marx, s. 90–91.

⁹⁹ Norrby, ss. 49–51.

¹⁰⁰ Carlsson, ss. 265–268; Norrby, ss. 54.

¹⁰¹ Modéer, ss. 155–156.

¹⁰² A. a. ss. 154–155.

var fri än om den kontrollerades av några få män. Vidare befarades att uppluckringen av adelns jordmonopol skulle förlora sin betydelse om adeln ändå kunde försäkra sig om att jorden undantogs från omsättningen och på så sätt hindrade andra personer från att förvärva den. Fideikommissinstitutet stämde inte heller överens med de alltmer väletablerade rättvise- och jämlikhetsidealerna.¹⁰³ Dessa ideal omfattade fortfarande inte kvinnor och deras intressen hade ännu inte fått genomslag i rätten. En jämlik arvsrätt hade fortfarande inte accepterats.¹⁰⁴ Att fideikommissinstitutet fick en könsdiskriminerande effekt sågs således inte som något särskilt problematiskt, men att det undandrog egendom från den fria omsättningen innebar att det stod i konflikt med det nya allmänintresset. Förbudet mot att bilda nya fideikommiss var ett led i utvecklingen mot den moderna egendomsformen som inleds när borgarnas intressen blir överordnade adelns. Det framställdes dock inte uttryckligen som en fördel för en viss klass, utan som en fördel för hela samhället.

Man kan fråga sig varför det inte blev tal om någon avveckling redan nu. Fideikommissinstitutet upplevdes som något problematiskt, eftersom det upprätthöll en feodal egendomsform som inte passade in i ett samhälle där borgarnas intressen fick större inflytande. Redan befintliga fideikommiss innebar att stora jordegendomar redan undanhölls från den fria omsättningen, vilket hindrar den privata egendomens utveckling. Faktumet att befintliga fideikommiss tillkommit under giltig lag ansågs dock fortfarande starkt nog att avveckling inte blev aktuell. Samhället befann sig likväl i en övergångsperiod. Övergången från feodalismen till marknadsliberalismen hade inletts, men det rörde sig om en pågående utveckling och både liberala och konservativa ideologier brottades med varandra. Rätten hade ännu inte hunnit anpassa sig helt till den nya ideologin, men det skulle inte dörja länge innan nästa steg togs i utvecklingen vad gäller just fideikommissinstitutet. Detta steg i utvecklingen kommer ägnar jag mig åt i nästa kapitel.

---

¹⁰³ SOU 1929:22, s. 95; SOU 1935:50, ss. 2–3.

¹⁰⁴ Trolle Önnerfors, ss. 182–185.

4. Fideikommissinstitutet avvecklas (nästan)

4.1 Avvecklingslagen år 1880 till 2018

4.1.1. Avvecklingslagens tillkomst

Det här kapitlet kommer ägnas åt den tredje fasen i fideikommissinstitutets historia: avvecklingsprocessen. Det tog inte särskilt lång tid för debatten om avveckling att komma igång efter det att förbudet mot nybildande av fideikommiss infördes 1810. Den första motionen om avveckling väcktes 1882 och på den följde 13 motioner till innan år 1914.¹⁰⁵ Från början var det en fråga om rättvisa för arvingarna. Successionsordningen enligt fideikommissurkunder missgynnade kvinnliga och yngre manliga arvingar.¹⁰⁶ Nu hade arvsrätten hunnit reformerats och manliga och kvinnliga arvingar ärvde på lika villkor.¹⁰⁷ Fideikommissinstitutets könsdiskriminerande effekt stämde därför sämre överens med de ordinarie arvsreglerna nu, än vad det hade gjort under tiden då kvinnor fortfarande missgynnades systematiskt i arvssituationer. Förutom de principiella frågorna om rättvisa och jämlikhet, så var det frågan om att frigöra jord till omsättning. Det ansågs vara mer fördelaktigt för den ekonomiska utvecklingen om all jord kunde köpas och användas till jordbruk, fabriker och andra verksamheter och om alla personer hade möjlighet att förvärva jord.¹⁰⁸ Vidare ansågs det orimligt att så pass stora jordegendomar som det rörde sig om under 1900-talets början skulle förvaltas enligt fideikommissurkunders mycket gamla och ibland obsoleta villkor.¹⁰⁹

Det förekom i princip två argument mot avvecklingen. Dels skulle avvecklingen innebära ett ogiltigförklarande av fideikommissurkunder som var giltiga enligt lag när de upprättades. Lagen ansågs få en slags retroaktiv verkan. Dessutom skulle avvecklingen innebära en kränkning av den ursprungliga ägaren till fideikommissens rätt. De sedan länge avlidna personer som bildade fideikommissen ansågs inte ha något rättsligt anspråk på att fideikommisset skulle bestå. Vidare skulle avvecklingen ske successivt över

---

¹⁰⁵ Modéer, s. 158.

¹⁰⁶ SOU 1923:40, ss. 345–346.

¹⁰⁷ Trolle Önnersfors, s. 185.

¹⁰⁸ Modéer, ss. 159–160.

¹⁰⁹ SOU 1935:50, s. 12.

generationsskiften. På så sätt skulle inte de nuvarande fideikommissinnehavarnas rätt kränkas.¹¹⁰

Från år 1914 kan riksdagen sägas ha varit av den uppfattningen att bestående fideikommiss skulle avvecklas. Motståndet var övervunnet. Emellertid fanns det en rad praktiska och principiella frågor angående avvecklingen som måste redas ut innan ett lagförslag kunde läggas fram. Flera år av utredningar och utarbetande av lagförslag följde. Målet var att hitta en lösning som tog tillvara arvingars intressen, försäkrade att stora skogsegendomar tillhörande fideikommisen skulle förvaltas på ett lämpligt sätt samt tog tillvara arrendatorernas rätt. Bevarandet av kulturhistoriskt värdefull egendom kom också på tal vid den här tiden.¹¹¹ Efter att den första utredningen av avvecklingsfrågan avbröts fick Jordkommissionen i uppdrag att lägga fram ett betänkande. I deras rapport från 1923 återgav de argument för och emot avvecklingen som hade framkommit i debatten sedan 1880-talet. De presenterade också ett första förslag på en avvecklingslag. Det här förslaget antogs aldrig, men intressant att notera är att det innehöll ett undantag för ett specifikt gods. Skokloster, som beskrivs som världsberömt, har ett så högt kulturhistoriskt värde att det helt borde undantas från avvecklingen och bevaras som det är.¹¹²

1935 publicerades den andra statliga utredningen av fideikommissens avveckling. De sociala och nationalekonomiska problemen som fideikommisen tidigare ansågs orsaka upplevdes inte längre som lika trängande. Tidigare hade fideikommisen setts som ett hinder mot nybildandet av små jordbruk, men det här problemet ansågs inte längre lika aktuellt. Det konstaterades att många fideikommissinnehavare var duktiga på att tillvarata sin egendoms avkastningsmöjligheter. Redan vid införandet av förbudet mot nybildning av fideikommiss hade det funnits en farhåga att mycket jord i en och samma mans hand innebar en mer begränsad kostnadseffektivitet. En annan oro hade varit att fideikommissurkundernas förordnanden kunde leda till att mindre lämpad person utsågs till efterträdare. Dessa problem var alltså inte längre lika relevanta. Trots det framhölls det att det fortfarande fanns en allmänt positiv syn på nybildningen av små jordbruk och fideikommissens fortsatta bestånd var inte förenligt med detta. Fideikommissegendomen hölls dessutom utanför den liberala marknadens kraft, vilket ansågs vara negativt. Utöver de samhällsekonomiska argumenten förekom fortfarande rättviseargument. Fideikommissinnehavarna fick en privilegierad ställning både i förhållande till andra

---

¹¹⁰ A bet. s. 13.

¹¹¹ A. bet. ss. 19–21.

¹¹² Eriksson, T., s. 23; SOU 1923:40, s. 377.

arvingar och andra personer i allmänhet. De normer som hade legat till grund för fideikommissinstitutets införande var inte längre önskvärda.¹¹³ I rapporten från 1935 gavs frågan om bevarandet av kulturhistoriskt värdefull egendom ännu större utrymme än tidigare. Avvecklingen skulle ske på ett sätt som minimerade risken för att kulturvärden förstördes. Kulturhistoriskt värdefull fideikommissegendom skulle helst hållas samman i en enhet och allra bäst vore det om innehavarens släkt och staten kunde samverka för att bevara den.¹¹⁴

Efter 1935 års rapport fanns det förutsättningar att driva igenom en reform. Det hände dock inte, eftersom andra världskriget kom i vägen. Arbetet med avvecklingen fortsatte under kriget och ett lagförslag skrevs, men regeringen lyckades aldrig samlas till lagens genomförande. Under efterkrigsåren undvek regeringen att ta tag i frågan igen, trots att riksdagen flera gånger efterfrågade en reform. Regeringen menade att det fanns viktigare saker att ägna sig åt. Det fanns dock andra bakomliggande anledningar. Det var nämligen så att den tekniska och ekonomiska utvecklingen nu talade för att bevara de stora fideikommissegendomarna. Bland fideikommissen fanns exempel på stora, väl fungerande och moderna jordbruk som passade väl in i industrisamhället.¹¹⁵

1959 kom ännu en statlig rapport om avvecklingsfrågan. Det ansågs fortfarande angeläget att göra något åt fideikommissinstitutet, eftersom det rörde sig om egendom av ett betydande värde vars förvaltning stred mot de mest grundläggande reglerna om arv, gäld och dispositionsrätt. Ett fortsatt viktigt argument för avvecklingen var också att det försatte en mycket liten grupp i en privilegierad ställning.¹¹⁶ Det stämde illa överens med principen om allas likhet inför lagen. Det var alltså inte en fråga om att avvecklingen inte skulle ske. Dock fanns det många viktiga intressen som måste tas tillvara i avvecklingsprocessen. Avvecklingen kunde leda till osäkerhet för arrendatorer. Den kunde leda till ekonomiska förluster och minskad sysselsättning om de stora jord- och skogsbruken som fanns på fideikommissen splittrades. Dessutom befarades det att avvecklingen skulle leda till att värdefulla kulturmiljöer gick förlorade.¹¹⁷ Den här utredningen ledde slutligen fram till en reform. Efter drygt 80 års arbete antogs lag (1963:583) om avveckling av fideikommiss. Reformen togs inte emot som något positivt av alla. Innehavarna av stora jordbruksfideikommiss och fideikommiss med betydande kulturvärden var i allmänhet

---

¹¹³ SOU 1935:50, ss. 23–24.

¹¹⁴ A. bet. ss. 37–39.

¹¹⁵ Modéer, ss. 165–166.

¹¹⁶ SOU 1959:40, ss. 69, 91–92

¹¹⁷ A. bet. ss. 94.

negativt inställda till lagen. Det var flera remissorgan som uttryckte sig kritiskt. Bland annat gick kritiken ut på att ett schablonmässigt privilegieresonemang var problematiskt om det användes mot rättsföreteelser som är betydande för näringslivet.¹¹⁸

Avvecklingslagen innebär i korthet att fideikommissurkunder för bestående fideikommiss gäller fram tills innehavaren vid lagens antagande avlider. När det upphör ska den efterträdare som utses enligt fideikommissurkunden få hälften av egendomen och hälften ska fördelas enligt de vanliga arvsreglerna. Efterträdaren har rätt att få huvudgården med samlingarna som förvaras där samt fast egendom där det bedrivs jord- eller skogsbruk som inte bör delas upp. Avtal om arrende och hyra av delar av fideikommissegendomen ska vara fortsatt giltiga även för den som efter skiftet får egendomen. Ett alternativ till att låta fideikommisset avvecklas och fördelas enligt arvsreglerna är att söka om att bilda ett så kallat fideikommissaktiebolag, vilket i praktiken innebär att man får tillåtelse att tillskjuta egendomen till ett bolag och resultatet blir i princip ett familjeföretag där stora jord- och skogsegendomar kan hållas samman.¹¹⁹ I ansökningar som rör bolagsbildning eller förlängning är fideikommissets innehavare eller, efter dennes död, dess efterträdare som företräder fideikommissbot. Detta innebär att beslutet att bilda bolag eller förlänga kan ske mot de andra intressenternas vilja.¹²⁰ Vid behov har regeringen rätt att lösa in egendom där det bedrivs jord- eller skogsbruk vars bevarande är av allmänt intresse och detsamma gäller för särskilt kulturhistoriskt värdefulla föremål. Regeringen kan också besluta att fideikommissurkunden ska fortsätta gälla efter innehavarens död för att skydda egendom av synnerligt kulturhistoriskt värde, en betydligt mer allmän formulering än det första lagförslagets undantag för Skokloster. Den myndighet som ska verka för att uppfylla lagens syften är Fideikommissnämnden.

Trots att diverse praktiska och principiella problem togs upp inför införandet av avvecklingslagen, så var den dominerande uppfattningen att bestående fideikommiss verkligen skulle avvecklas. Fideikommissinstitutet var helt enkelt inte önskvärt i den svenska rättsordningen. Attityden mot fideikommiss kom emellertid att förändras efter att Kulturarvsutredningen tillsattes 1994. Utredningen skulle ge en översikt över den svenska kulturpolitiken på kulturskyddsområdet och en del av utredningen tog sikte på avvecklingen av fideikommiss.¹²¹ Fideikommissnämnden utvärderade nu sin erfarenhet av

---

¹¹⁸ Prop. 1963:5 ss. 74–76.

¹¹⁹ Eriksson, T., ss. 31–33.

¹²⁰ A. a. s. 34.

¹²¹ SOU 1995:128, s. 3.

avvecklingslagens effekter och konstaterade att ett antal problem förelåg. De upplevde att en ny förstärkning av efterlevandes makes arvsrätt hade börjat försvåra generationsskiftena, de menade att staten underlät att lösa ut egendom trots att det hade bedömts vara angeläget och de ansåg att bildandet av fideikommissaktiebolag inte nödvändigtvis bidrog till att bevara viktig egendom.¹²²

Vid den här tiden fanns det fortfarande 78 fideikommiss kvar och åtta av dessa hade enligt Kulturutredningens rapport ett utomordentligt stort kulturhistoriskt värde. Det var då Biby, Boo, Fullerö, Koberg, Sandemar, Sjöo, Trolle-Ljungby och Övedskloster som nämndes. Även Erstavik nämns som ett kulturhistoriskt mycket värdefullt fideikommiss.¹²³ Det konstateras i utredningen att stora kulturvärden har skingrats och fått förlorade på grund av avvecklingslagen, men det sägs också att det är svårt att skydda svårdefinierbara, sammansatta värden mot alla hot som samhällsutvecklingen orsakar.¹²⁴ Nu uppstår en konflikt. Den enkla lösningen på problemet är att förlänga bestående fideikommiss. Vid det här fallet hade Boo och Fullerö förlängts och i utredningen menade man att det andra beslutet kunde ses som ett tecken på att förlängningsbestämmelsen hädanefter skulle användas mer aktivt. Det var dock inte möjligt att börja förlänga fideikommiss i samtliga fall, eftersom det skulle gå emot lagens syfte och det omfattande arbetet som låg till grund för lagen. Dessutom skulle innehavare och deras arvingar plötsligt behöva återanpassa sig till den successionsordning som slogs fast i fideikommissurkunden.¹²⁵ Att det kunde vara problematiskt ur ett jämlikhets- och rättviseperspektiv berördes inte.

I utredningen föreslog man att undantagsregeln om förlängning av fideikommiss gjordes mindre restriktiv och att man borde ställa lägre krav för att bevilja förlängningen.¹²⁶ Det föreslogs också att Fideikommissnämnden skulle ta en mer aktiv del i bevarandet av kulturvärden för att uppfylla syftet med lagen, det vill säga ta ansvar för att avvecklingsprocessen inte riskerar att kulturhistoriskt värdefull egendom går förlorad. Många remissvar var positiva till förslagen, men någon ändring av förlängningsbestämmelsen genomfördes aldrig. Fideikommissnämndens uppdrag utvidgades dock i enlighet med utredningens förslag.¹²⁷

---

¹²² SOU 1995:128, s. 207.

¹²³ A. bet. s. 208.

¹²⁴ A. bet. ss.209–210.

¹²⁵ A. bet. ss. 212–213.

¹²⁶ A. bet. ss. 213–214.

¹²⁷ SOU 1995:128, ss. 221–222; prop. 1998/99:114 ss. 59–60.

4.1.2. Bestående fideikommiss och avvecklingslagens tillämpning

Idag finns de fem fideikommissen Boo, Fullerö, Övedskloster, Erstavik samt Björnstorp och Svenstorp kvar till följd av besluten att förlänga dem. Erstavik befinner sig emellertid under avveckling och den potentiella efterträdaren ansökte nyligen om att få skjuta till egendomen till ett aktiebolag. Trolle-Ljungby och Årup är ett fideikommiss vars nuvarande innehavare, Hans-Gabriel Trolle Wachtmeister, övertog godset innan 1963 och de består därför utan förlängning. Fideikommisset Refvelstas innehavare, Edmund Benzelstierna von Engström, avled i år och det kommer därför behöva tas ett beslut om det ska skiftas, förlängas och övergå till sonen Johan eller tillskjutas till ett bolag.¹²⁸

Anledningen till det lilla antalet förlängningar är inte att regeringen har avslagit ansökningar, utan beror snarare på att ansökningar inte inkommit. Det exempel på avslag som brukar nämnas är Sandemar som pekades ut som ett av de mest värdefulla fideikommissen i Kulturutredningen. Ansökan om förlängning avslogs när en ansökan om bolagsbildning också inkom och godkändes, men det är möjligt att förlängning hade bifallits om bolagsbildning inte var ett alternativ.¹²⁹

Det första beslut om förlängning gällde släkten Hamiltons Boo fideikommiss och fattades 1969 och det var också det enda innan Kulturutredningen. Fideikommissnämnden var positiva till förlängningen och framhöll risken för en negativ inverkan på ortens näringsliv om organisationen förändrades, då den var en av ortens främsta arbetsgivare. Det finns också kulturhistoriskt värdefulla samlingar på fideikommisset. Regeringen godkände ansökan på grund av särskilda omständigheter. Dessa definieras inte konkret i beslutet, men regeringen refererar till Fideikommissnämndens utredning.¹³⁰

Efter 1995 följde övriga ansökningar om förlängning. Samma år godkändes förlängningen av Cronstedts fideikommiss Fullerö. Den avlidne innehavaren hade testamenterat egendomen till en stiftelse med syfte att främja vetenskaplig forskning inom ekologi och hushållning med naturresurser, vilket Fideikommissnämnden såg som ett hinder mot att hitta en långsiktig lösning på frågan om förvaltningen av kulturvärdena och förespråkade därför förlängningen. Regeringen godkände förlängningen med hänvisning till att Fullerös kulturhistoriska värde.¹³¹

---

¹²⁸ Fideikommissariernas Intresseorganisation, *Hur många och vilka fideikommiss är ännu inte avvecklade?* <http://fideikommiss.se/fos.html>; Refvelsta Godsförvaltning AB, *Ågarlängd*, <http://refvelsta.se/historia/agarlangd/>.

¹²⁹ Eriksson, T., ss. 56, 78.

¹³⁰ A. a. ss. 66–67.

¹³¹ A. a. ss 68–69.

Erstavik förlängdes 1998 och beslutet kom att bli det mest uppmärksammade beslutet, eftersom det fattades till följd av en släktfejld inom familjen af Petersens. Fideikommissnämnden var oenig i frågan, men majoriteten menade att kulturvärdena och naturområdena bäst skulle bevaras som en enhet. En minoritet menade att den värdefullaste egendomen Peterska huset redan skyddades genom en k-märkning och att förlängningen inte var nödvändig. Regeringen motiverade bifallet av förlängningen med att konflikten mellan den äldste sonen och efterträdaren, som mot sina syskons vilja sökte om förlängning, och hans yngre syskon omöjliggjorde ett samarbete för en fortsatt samlad förvaltning av egendomen.¹³² Erstaviks innehavare avled 2015 och hans son har nu sökt om att få tillskjuta egendomen till ett aktiebolag.¹³³

2002 förlängdes familjen Ramels fideikommiss Övedskloster. Fideikommissnämnden stödde förlängningen. Inlösen sågs inte som ett alternativ och familjen Ramel vill inte medverka till en bolagsbildning där utomstående kunde komma att äga aktier. Familjen ansåg att det finns en risk att ekonomin försämras så att kulturvärdena inte längre kan förvaltas om egendomen splittras och den bedömningen verkar nämnden dela. Övedskloster är enligt nämnden av utomordentligt riksintresse. Nämnden tog upp interiören som ett exempel på varför Övedskloster är av särskilt intresse. Den skapades av Jean Eric Rehn och nämnden anser att den utgör ett av de mest utsökta exemplen på byggnadskonst från 1700-talet. Vidare anses Övedskloster vara av betydelse för orten ur turism- och marknadsföringssynpunkt. Regeringen biföll med hänvisning till det kulturhistoriska värdet och det som fördes fram av Fideikommissnämnden.¹³⁴

Det senaste beslutet om förlängning gällde familjen Gyllenkroks Björntorp och Svenstorp fideikommiss och fattades 2006. På godsens bedrivs jordbruksverksamhet, skogsbruk, fastighetsförvaltning och energiproduktion och vid beslutet var Björntorp och Svenstorp ortens största arbetsgivare. Fideikommissnämnden förespråkade förlängningen med motiveringen att bevarandet är av riksintresse. I motiven nämndes bland annat att Svenstorp slott är ett av renässansens yppersta verk och att Christian V övernattade på slottet natten innan slaget vid Lund 1676. Familjen Gyllenkrok hade inte intresse av att bilda ett aktiebolag där flera olika ägare med skilda åsikter kunde komma att få inflytande. På grund

---

¹³² Regeringsbeslut, 1998-04-23, Ku97/166/Ka; RÅ 2000 not 48; Fideikommissnämndens promemoria *Åtgärder enligt lagen (1963:583) om avveckling av fideikommiss (avvecklingslagen) till skydd för bevarande av fideikommissens kulturvärden m.m.*, 2018-01-22, ss. 6–7; Eriksson, T., ss. 71–74.

¹³³ Fideikommissnämndens remissförfrågan, 2018-02-02, dnr 3.2-32-15, s. 1.

¹³⁴ Fideikommissnämndens yttrande, 2001-10-04, dnr 40-00, ss. 5–7; Regeringsbeslut, 2002-10-10, Ku2001/2442/ Ka.

av Gyllenkroks inställning och att inlösen inte sågs som ett alternativ förespråkade nämnden en förlängning. Regeringen hänvisade till det som förts fram av Fideikommissnämnden som grund för beslutet att bifalla ansökan om förlängning.¹³⁵

Gemensamt för de här besluten är att de är väldigt kortfattade. Att besluten fattas enligt en undantagsregel som enligt förarbeten ska användas mycket restriktivt ges det inte direkt uttryck för. Besluten har fattats både i fall då fideikommissintressenterna är överens och när de är oense om godsens framtida förvaltning. Varför godsen är av riksintresse förklaras inte på något utförligt vis, utan det ges enstaka exempel på viss arkitektur som anses vara av särskilt hög kvalitet eller historiska händelser som anses särskilt intressanta. I samtliga fall ligger även andra intressen till grund för beslutet. Turistnäring, de ekonomiska verksamheterna och arbetstillfällena omnämns i samtliga fall. Varför inlösen inte är ett alternativ förklaras inte i något beslut och familjernas negativa attityd mot bolagsbildning accepteras utan större motstånd. Med tanke på att syftet med avvecklingslagen är att fideikommissen ska avvecklas, accepteras förlängningen med anmärkningsvärt litet motstånd. Möjligheten att låta ett arvskifte ske berörs över huvud taget inte.

Innan jag övergår till en redogörelse för industrialiseringen och välfärdssamhällets framväxt i nästa avsnitt vill jag sammanfatta vägen från den första motionen om fideikommissets avveckling 1882 till det senaste beslutet om förlängning av ett fideikommiss. Det är möjligt att se på det som en fortsättning på förbudet mot nybildning 1810. Argumenten från 1810 handlade om privilegielagstiftning och önskan om att frigöra jord så att den kan utnyttjas på ett effektivt sätt av fler personer, vilket kan kännas igen i diskussionen som fördes om avvecklingsprocessen från sent 1800-tal. Riskerna som avvecklingen innebär för naturhistoriskt värdefull egendom och stora jord- och skogsbruk diskuterades från början, men riskerna gavs större betydelse under 1900-talets första hälft. När andra världskriget var över hade de stora och moderna jordbruken blivit mer attraktiva än småjordbruk. En avveckling ansågs fortfarande angelägen, men problemen som den skulle medföra började te sig allt mer väsentliga. Till slut antogs avvecklingslagen 1963 och avvecklingsprocessen satte så sakteligen igång. På 1990-talet väcktes det nytt liv i frågan inom ramen för en diskussion om kulturpolitik. Syftet med avvecklingslagen var självklart fortfarande att fideikommissen ska avvecklas, men syftet var också att avvecklingen inte ska ske på bekostnad av viktig kulturhistorisk egendom. Det är det här syftet som

---

¹³⁵ Fideikommissnämndens yttrande, 2006-04-27, dnr 20-70-04, ss. 4-7; Regeringsbeslut, 2006-11-16, U2006/4077/Kr.

regeringens beslut att förlänga flera fideikommiss är tänkta att uppfylla, men besluten grundas också i en önskan om att bevara viktiga ekonomiska verksamheter.

4.2 Det moderna Sverige: industrialisering och välfärd

4.2.1 Välfärdssamhällets framväxt i ett industrialiserat Sverige

När konsensus uppnåddes i frågan om avveckling av fideikommiss 1914 befann sig Sverige mitt i den industriella revolutionen. Jag redogjorde i tredje kapitlet om hur borgarna började inkräkta på adelns position som rikets maktbärande. Ett framgångsrikt företag började bli viktigare än en fin stamtavla. 1850 brukar räknas som starten för den svenska industrialiseringen och den första fasen av industrialiseringen kan ses som ett svar på en ökad internationell efterfrågan.¹³⁶ De tendenser till förändring av samhällsstrukturen som syntes redan i seklets början kunde nu blomma ut.

I början av 1800-talet började den strikta indelningen i ständer luckras upp. Det nya klasssystemet som hade växt fram ur dessa förändringar kan delas in i överklassen eller borgarna, medelklassen och underklass eller arbetarna. Borgarna var en blandning av de gamla aristokratiska ledarna samt de mest framgångsrika inom industri, handel och finans. Hit hörde också den akademiska eliten, även om varken deras ekonomiska eller sociala status var lika hög som de förut nämnda. Borgarna kontrollerade industrins produktionsmedel, finanskapital samt den offentliga förvaltningen och de förespråkade ofta en gammalliberal eller konservativ ideologi. 1866 hade den gamla indelningen i ständer blivit så inaktuell att ståndsriksdagen byttes till en tvåkammarriksdag som inte var organiserad utifrån ständernas uppdelning. Nu avgjordes istället en persons position i politiken av dennes inkomst och kapital. Endast höginkomsttagare eller personer med en stor förmögenhet kunde väljas till första kammaren, vilket innebar att borgarna hade majoritet i första kammaren och därför alltid kunde stoppa politiska beslut. Medelklassen utgjordes av småföretagare, lärare, vårdpersonal, bönder och vissa andra anställningsgrupper. Underklassen utgjordes av de som utförde grovgöret inom produktionen och de levde och jobbade till en början under otrygga och ohälsosamma förhållanden. Det fanns ingen reglering som skyddade dem och de var till en början helt lämnade åt arbetsgivaren. Under den här tiden växte det fram en stark identitetskänsla hos den här gruppen och detta resulterade i att arbetarrörelsen började ta form.¹³⁷

Mellan 1890 och 1980 pendlade arbetsmarknadens parter mellan allvarliga konflikter och en känsla av samförstånd. Från och med 1980 började klasskampen ses som mindre

---

¹³⁶ Lagerqvist, s. 72.

¹³⁷ Norborg, ss. 40, 58–63.

aktuell. Istället betonades individualism och intressegemenskap mellan arbetare och företag. Klassmedvetenheten avtog och samhällskonflikter började ta sig nya uttryck.¹³⁸ Parallellt med arbetarrörelsens framväxt pågick också rösträttsrörelsen. Vid införandet av tvåkammerssystemet 1866 var det endast 5,5 procent av befolkningen och 21 procent av myndiga män som kunde rösta till andra kammaren. Ålder, kön och ekonomisk status avgjorde om någon fick rösta eller ej. Utvidgad rösträtt skulle ge arbetarklassen större inflytande, vilket både borgarna och bönder såg som ett hot mot sin egen position. Emellertid blev det allt svårare att vägra en utvidgning av rösträtten, eftersom den ekonomiska utvecklingen snabbt gjorde att andelen röstberättigade växte. Dessutom var det besvärande att vägra alla män rösträtt när det samtidigt rådde allmän värnplikt och de således kunde tvingas riskera livet för landet.¹³⁹ En liberal-socialdemokratisk regering drev till slut igenom en reform som innebar en allmän rösträtt för män och kvinnor 1921. Reformen fick stöd av den konservativa högern, eftersom de var oroliga för arbetarrörelsens revolutionära tendenser och hoppades att de skulle kunna skapa en samverkan mellan industri och arbetarrörelse.¹⁴⁰

Det gick bra för Sverige vid den här tiden. Tekniska framsteg och nya sätt att organisera verksamheter förenklade den industriella produktionen. Mellan 1930 och 1950 hade Sverige världens största tillväxt.¹⁴¹ Parallellt med teknikutvecklingen skedde det en avfolkning på landsbygden. Efter 1940-talet och den stora migrationsvågen till USA började landsbygdens folk flytta in till städerna. Den expanderande industrin lockade med många anställningstillfällen och bättre lön. Resultatet blev att det inte längre fanns tillräckligt mycket arbetskraft på landet och jordbruk lades ner när de inte längre kunde drivas. Fram till 30-talet hade små jordbruk gynnats av staten. I föregående avsnitt nämns flera gånger statens vilja att förenkla för uppstarten av små jordbruk. Från och med slutet av 40-talet skiftade dock fokuset och istället prioriterades en högre företagskoncentration och en kapitalintensiv drift inom jordbrukssektorn. Under 1960-talet blev jordbruket tvunget att rationaliseras och effektiviseras i ännu högre grad för att hantera den begränsade tillgången på arbetskraft, vilket i sin tur ledde till ännu färre arbetstillfällen.¹⁴² Internationellt pågick det också en förändring av jordbrukspolitiken som skulle komma att få en inverkan på Sverige många år senare. Som en reaktion på andra världskriget började EU utveckla sin

---

¹³⁸ A. a. ss. 76–77.

¹³⁹ A. a. ss. 88–90.

¹⁴⁰ A. a. ss. 93–95.

¹⁴¹ Lagerqvist, ss. 75–76.

¹⁴² A. a. ss. 96–100.

jordbrukspolitik på 50-talet. Syftet var att stärka jordbruket för att försäkra sig om att det fanns en tillräckligt stor livsmedelsproduktion i Europa. Detta har bland annat inneburit olika typer av ekonomiska stöd till jordbrukare. Från 50-talet har den gemensamma jordbrukspolitiken fortsatt utvecklas utifrån kraven på den internationella marknaden och med syfte att stärka Europas jordbrukares konkurrenskraft. Ett exempel på ett sådant bidrag som jag återkommer till i nästa avsnitt är det arealbaserade gårdsstödet från 2003.¹⁴³ Eftersom stödet baseras på jordbrukens storlek har det resulterat i en fördel för redan resursstarka markägare och företag med stora jordegendomar, vilket har fått viss kritik de senaste åren.¹⁴⁴

Från 1960-talet började det svenska välfärdssamhället på allvar växa fram och åtgärder vidtogs för att inte bara skapa en formell jämlikhet hos befolkningen, utan för att i praktiken jämna ut klassklyftor och öka människors deltagande i samhället. Detta skulle göras utan att riskera systemets effektivitet och ekonomi, vilket innebar att deltagande på arbetsmarknaden blev huvudfokus. Jämlikhet skulle göra det möjligt för alla att delta på arbetsmarknaden och ju fler personer som deltog på arbetsmarknaden desto fler personer kunde bli ekonomiskt oberoende och få bättre förutsättningar att delta i samhället. Det var ett framgångsrikt system i den mening att levnadsstandarden i landet i allmänhet ökade för befolkningen under flera år, men sedan 80-talet tycks den trenden ha vänt.¹⁴⁵

4.2.2 En ny politisk inriktning: kulturell välfärd

Innan jag avslutar det här avsnittet ska jag beröra en specifik del av bygget av välfärdssamhället som får relevans för fideikommissinstitutets utveckling. Det gäller de socialdemokratiska regeringarnas kulturpolitik under 1900-talets andra hälft. Ursprungligen var det arbetarklassen som intresserade sig för kulturfrågor inom ramen för arbetarrörelsen. Arbetarnas kulturpolitik influerades av marxistisk teori och handlade om en kritik av det som kallades borgerlig kultur. Från 1930-talet växte samförståndsandan och den

---

¹⁴³ Jordbruksverket, *CAP – Den gemensamma jordbrukspolitiken*, 2018-09-14, <https://www.jordbruksverket.se/amnesomraden/handelmarknad/allmantomhandelsochjordbrukspolitik/capden-gemensamma-jordbrukspolitiken.4.6beab0f111fb74e78a78000936.html>.

¹⁴⁴ Under 2000-talet har bidraget uppmärksammats i media flera gånger. Se bland annat Ekström, J., ”De får EU:s jordbruksstöd”, *Svenska dagbladet*, 2014-05-06 och Färsjö T., ”LISTA: Bönderna som får mest EU-bidrag”, *Expressen*, 2016-01-11.

¹⁴⁵ Fritzell, J., Bäckman, O. & Ritakallio, V.-M. Income inequality and poverty: do the Nordic countries still constitute a family of their own? I Kvist, J. m. fl. (red.) *Changing Social Equality – The Nordic Welfare model in the 21st century*. Chicago: The Policy Press, 2012, ss. 165, 170-171; Kvist, J. m. fl., Changing social inequality and the Nordic welfare model. I *Changing Social Equality – The Nordic Welfare model in the 21st century*, ss. 5-7.

socialdemokratiska folkhemsidén. Vänsterns kulturpolitik övergick från att handla om en kritik av den borgerliga kulturen till att arbeta för att alla skulle kunna ta del av samma kultur på lika villkor. Det var en inkluderande kulturpolitik i den bemärkelsen, men den var också exkluderande i den meningen att den var nationalistisk. Det blev viktigt att bevara den äkta svenska kulturen.¹⁴⁶

Under 1960- och 1970-talet genomfördes ett omfattande utredningsarbete för att kartlägga statens åtgärder inom kulturområdet.¹⁴⁷ Detta skedde i samband med att det internationella samfundet i större utsträckning började intressera sig för kulturfrågor. UNESCO höll sin första internationella kulturkonferens 1970, Europarådet började ägna tid åt kulturpolitiska projekt och de nordiska länderna började också samarbeta i kulturpolitiska frågor.¹⁴⁸ Bakgrunden för det internationella samfundets intresse för skyddet av kulturminnen grundade sig på erfarenheterna efter andra världskriget. Ett politiskt och ekonomiskt samarbete mellan länder sågs inte som tillräckligt för att bevara freden, utan det krävdes också insatser inom sociala frågor som utbildning och kultur.¹⁴⁹ 1974 slogs en rad konkreta mål fast för den svenska kulturpolitiken och dessa gick huvudsakligen ut på ett värnande om yttrandefrihet samt ökad demokratisering och jämlikhet både i konsumtion och produktion av kultur.¹⁵⁰ Kulturutredningen tillsattes 1993, alltså ett år tidigare än Kulturarvsutredningen som nämndes i föregående avsnitt. Syftet var att ännu en gång skapa sig en överblick över den svenska kulturpolitiken, utvärdera den och sätta upp nya mål med utgångspunkt i målen från 1974. Kärnan i arbetet var ungefär densamma som under 70-talet. Ett aktivt deltagande i kulturlivet ansågs viktigt för individens möjlighet att skapa sig en identitet och det fanns en ambition att skapa en slags kulturell välfärd. De övergripande teman som syntes i kulturpolitiken för tiden var en önskan om att demokratisera kulturlivet genom att öka deltagandet både genom konsumtion och produktion, att hitta strategier för hur olika kulturyttringar i ett multikulturellt samhälle ska få plats samt att värna om den inhemska kulturen i ett samhälle som blir allt mer influerat av särskilt amerikansk kultur.¹⁵¹ Något som gjorde just kulturegendomens bevarande angeläget var efterkrigstidens saneringsraseri, då många gamla byggnader revs i ett försök att modernisera landet.¹⁵²

---

¹⁴⁶ Frenander A., Kulturpolitikens ”långa våg”. I Beckman, S. & Månsson, S. (red.) *Kultur Sverige 2009 – Problemanalys och statistik*, Linköping: Linköpings universitet, 2008, ss. 43–47.

¹⁴⁷ Prop. 1974:28, s. 4.

¹⁴⁸ A. prop. s. 17.

¹⁴⁹ UNESCO, *UNESCO in brief*, <https://en.unesco.org/about-us/introducing-unesco>.

¹⁵⁰ Prop. 1974:28, s. 1.

¹⁵¹ SOU 1995:84 ss. 7, 15–16.

¹⁵² Modéer, s 166.

I de tidigare kapitlen har det varit möjligt att måla upp en relativt enkel och enhetlig bild av samhället under de perioder som mitt arbete har berört. Den här redogörelsen är något mera brokig. Det beror helt enkelt på att det blir enklare att generalisera komplexa händelseförlopp så att de kan komprimeras till en kort sammanfattning ju längre distansen till händelseförloppet är. Att sammanfatta vår samtid är betydligt svårare än att sammanfatta 1600-talet. Det är ändå möjligt att urskilja några mer övergripande förändringsprocesser mellan 1800-talets slut och tidigt 2000-tal. Sverige lämnade ståndssamhället bakom sig och övergick till en ny modern ordning med en mer utvecklad industri och handel. Ett nytt slags klassamhälle bildades, men det var ett klassamhälle där klassklyftorna skulle minskas. Landet demokratiserades och välfärdsstaten växte fram genom sociala diverse sociala reformer. Det är i förhållande till detta som jag i nästa avsnitt ska försöka förstå avvecklingen av fideikommissinstitutet.

4.3 Analys: feodala normer i välfärdens tjänst

4.3.1 Avvecklingen – en fortsättning efter förbudet mot nybildning 1810

I detta avsnitt ska jag för sista gången återvända till vår teoretiska förklaringsmodell för att försöka förstå vilken roll fideikommissinstitutet har idag. I de tidigare kapitlen har jag konstaterat att det ursprungligen bidrog till det feodala egendomsformen, vilket betydde att det började ifrågasättas under en period när adelns dominant position utmanades av borgarna och intresset för att lösgöra egendom för en fri omsättning växte. Frågan är då varför Sverige som enda land fortfarande har bestående fideikommiss.

När frågan om fideikommissets avveckling väcktes i slutet av 1800-talet syntes förändringarna i samhällsstrukturen som kunde identifieras redan i början av seklet ännu tydligare. Runt år 1810 hade industrialiseringen inte påbörjats än. Borgarklassen, bestående av handelsmän och företagare, kunde därför inte få ett fullt övertag då. Det pågick fortfarande en kamp mellan konservativa och liberala grupper. 1880 hade däremot den industriella revolutionen pågått i ungefär 30 år. Handelsförbindelser med andra länder utlöste utbyggnaden av vissa industrier. I takt med att den tekniska utvecklingen nu nådde nya nivåer kunde olika delar av industrin expandera. Förbindelser med andra nationer och ny kunskap om hur materiella resurser kunde användas ledde till nya produktionsätt.

Det var borgarna, som vid den här tiden utgjordes av adel och ofrälse, som ägde fabrikerna och företagen. Med andra ord ägde de produktionsmedlen.¹⁵³ Borgarna hade intagit positionen som den härskande klassen och samhället fortsätter således att formas i enlighet med deras intressen, vilka kommer till uttryck i den liberala ideologin. Ett rättsligt uttryck för detta var införandet av lika arvsrätt för män och kvinnor 1845.¹⁵⁴ Att man på 1880-talet började diskutera en avveckling av bestående fideikommiss är en annan konsekvens av borgarnas dominans.

Förbudet av nybildande av fideikommiss som diskuterades i föregående kapitel motiverades av att fideikommissinstitutet hade karaktären av privilegielagstiftning som snedvred arvsrätten. Vidare skulle nybildandet av fideikommiss resultera i att stora jordegendomar undandros den fria omsättningen.¹⁵⁵ Det var ungefär samma typ av argument som lades till grund för förslaget att inleda en avvecklingsprocess från 1880-talet till andra världskriget.¹⁵⁶ Visserligen förändras argumenten något mellan 1920- och 1930-talet. Man säger i utredningen från 1932 att bestående fideikommiss inte är något större problem för nybildningen av mindre jordbruk och att fideikommissens innehavare ofta är väl förberedda för att sköta godsens på ett effektivt sätt. Emellertid framhålls det fortfarande att det är negativt att fideikommissen inte påverkas av de konkurrerande krafterna på den fria marknaden. Fideikommissinstitutet ses dessutom som en feodal rest som inte passar in i den moderna och jämlika rättsordningen.¹⁵⁷ I föregående kapitel diskuterade jag huruvida anledningen till att avvecklingen inte inleddes redan i början av 1800-talet för att borgarnas kamp för att etablera sig som den härskande klassen inte hade kommit långt nog. Vid seklets slut hade utvecklingen dock nått ett nytt stadium. Att avveckla fideikommiss kan ses som ett naturligt andra steg i rättsutvecklingen, efter det som skedde runt år 1810.

4.3.2 En förändring av attityden under 1900-talets andra hälft

Det som är särskilt intressant i fideikommissinstitutets historia i Sverige är det som sker under 1900-talets andra hälft. Attityden förändras och man börjar förespråka en mer försiktig avveckling. Kulturarvsutredningen från 1994 ger uttryck för att avvecklingen kanske inte alls är lika självklar eller nödvändig som den ansågs vara i början av seklet. För

---

¹⁵³ Lagerqvist, ss. 66–67, 72, 75–76; Norborg, ss. 40, 58–59.

¹⁵⁴ Trolle Önerfors, s 181–182 och s 185.

¹⁵⁵ SOU 1929:22, s. 95; SOU 1935:50, ss. 2–3.

¹⁵⁶ SOU 1923:40, ss. 345–346; SOU 1935:50, ss. 12; Modéer, ss. 159–160.

¹⁵⁷ SOU 1935:50, ss. 23–24.

att bättre förstå denna attitydförändring måste sambandet med välfärdssamhällets utveckling beaktas.

Den härskande klassens ideologi presenteras som ett universellt allmänintresse. Emellertid kan ideologin utmanas av andra klasser med andra intressen. Om dessa klasser får tillräcklig politisk makt kommer deras intressen kunna presenteras som de allmänna.¹⁵⁸ Den svenska arbetarrörelsen så som den såg ut under 1900-talets första hälft kan beskrivas som ett exempel på en sådan kamp. Arbetarklassen gjorde aktivt motstånd mot borgarna och den borgerliga ideologin, eftersom arbetarklassen upplevde den som exkluderande.¹⁵⁹ Arbetarnas kamp fick resultat. Reformen drevs igenom till deras fördel. Det är emellertid också möjligt att se dessa förändringar som åtgärder vidtagna av borgarna i syfte att upprätthålla en ordning där deras dominanta position vidmakthålls. Det är möjligt att likna detta vid att 1600-talets bönder gavs rätten att protestera om de upplevde att adeln missbrukade sin makt och adeln kunde straffas om de fanns skyldiga. Bönderna gavs rätt till motstånd, men det var adeln som gav dem rätten. Syftet var att undvika ett äkta uppror och upprätthålla samhällsstrukturen.¹⁶⁰ På samma sätt kunde den allmänna rösträtten till slut drivas igenom 1921 med stöd från motståndarna. Motståndet kom av en rädsla för hotet som arbetarnas ökade inflytande innebar, men rädslan för revolutionära tendenser och önskan om att skapa förutsättningar för ett större samförstånd mellan grupperna fick dem till slut att acceptera kravet på en rösträttsreform.¹⁶¹

Välfärdssamhället som arbetarrörelsens kamp ledde fram till under senare delen av 1900-talet kan beskrivas på ett liknande sätt. I välfärdsstaten betonas samförstånd mellan samhällets grupper och en utjämning av klasskillnader som möjliggör allas deltagande i samhället. Välfärdsstaten kan dock kritiseras. Dess syfte är att minska skillnaderna mellan klasserna, men det innebär också att klasserna består och att fördelning av arbete och resurser mellan dem förblir ojämlik. Vidare tvingas de som behöver ta del av välfärdstjänster att rätta sig efter samhällets vedertagna kulturella, ekonomiska och politiska normer. Välfärdsstaten kan sägas stabilisera det kapitalistiska samhället.¹⁶² Klasssamhälle upprätthålls och den härskande klassens intressen kommer få ett större genomslag i produktionen av samhället än de underordnade klassernas intressen. Då välfärdsstaten

---

¹⁵⁸ Engels och Marx, ss. 46–47.

¹⁵⁹ Norborg, 76–77.

¹⁶⁰ Englund, ss. 98–101.

¹⁶¹ Norborg, ss. 93–95.

¹⁶² Offe, C., Some contradictions of the modern welfare state. I Keane, J. (red.) *Contradictions of the Welfare State*, London: Hutchinson & Co, 1984, ss. 154–155.

bygger på en tanke om samförstånd och jämlikhet som ska gagna alla grupper, så legitimeras denna ordning. Det var en sådan samhällsordning som etablerades i Sverige efter andra världskriget, vilket medförde att synen på fideikommissinstitutet förändrades.

Det första tecknet på en förändrad syn på fideikommissinstitutet finner man innan välfärdsstaten hade etablerats. Andra världskriget kom i vägen för arbetet med avvecklingslagen. När det var dags att återuppta frågan efter krigets slut hade den tekniska utvecklingen och inflyttningen till städerna resulterat i att det var moderna storjordbruk som var attraktivt. Fideikommissegendomarna var i många fall exempel på just det här och avvecklingen riskerade att skada dem.¹⁶³ Det gick inte att komma ifrån att fideikommissen innebar en avvikelse grundläggande principerna i flera olika regelsystem och kom i konflikt med tidens jämlikhetsideal. Avvecklingen skulle genomföras just av dessa anledningar, men avvecklingslagen ger också uttryck för intresset att skydda stora verksamheter som finns inom fideikommissen. Den i fideikommissurkunden utsedda efterträdaren får rätt till halva egendomen vid ett arvskifte och företräde till egendomen där det bedrivs stora verksamheter som kan skadas av avvecklingen. Jag konstaterade också i föregående avsnitt att regeringens beslut att förlänga fideikommiss också uttrycker ett stort intresse att bevara verksamheterna som kan påverkas negativt om egendomen splittras. Detta är givetvis fördelaktigt för alla som hade riskerat att förlora sin försörjning om avvecklingen splittrade egendomen, men det är också något som gagnar de män som enligt fideikommissurkunden har rätt att uppbära avkastningen från verksamheterna.

Avvecklingen började också te sig problematisk av en annan anledning. Det förelåg en risk att kulturhistoriskt värdefull egendom skulle gå förlorad om egendomen splittrades. Även om bevarandet av kulturhistoria var på tapeten redan i början av 1900-talet fick frågan en ny tyngd efter andra världskriget. Den socialdemokratiska kulturpolitiken, ursprungligen uppmärksammas av arbetarrörelsen, hade börjat ta form enligt välfärdsstatens principer. Målet var en kulturell välfärd där alla, oavsett klasstillhörighet, kan delta i kulturlivet. I detta fanns ett intresse för kulturhistoria, eftersom det fanns ett särskilt intresse att skydda den inhemska kulturen och att bevara folkets kulturella arv.¹⁶⁴ Sveriges intresse för kulturegendom förstärktes ytterligare genom kontakter med andra nationer genom UNESCO. Att bevara kulturhistorisk egendom blev således till ett allmänintresse och under i Kulturarvsutredningen har man gått så långt att uttryckligen beskriva moderniseringen

---

¹⁶³ Modéer, ss. 165–166.

¹⁶⁴ Frenander, ss. 43–47;

som något hotfullt.¹⁶⁵ Intresset för att bevara kulturhistorisk egendom ter sig så självklart i utredningen att de intressen som ursprungligen låg bakom avvecklingslagen knappt diskuteras. Beslut om förlängning av fideikommiss ger också uttryck för hur väletablerad den här uppfattningen var. Skyddet av den kulturhistoriskt värdefulla egendomen är ett så starkt argument att det inte förekommer någon diskussion om intresseavvägningar. Förändringen av synen på avvecklingen av fideikommiss under 1900-talets andra hälft är således ett uttryck för välfärdsstatens kulturpolitik. Välfärdsstaten var i sin tur ett försök att stabilisera samhällsstrukturen efter den klasskamp som pågick mellan arbetarklassen och borgarna sedan slutet av 1800-talet.

Det är inte bara ett intresse för kulturhistoria som ligger bakom motvilligheten att avveckla vissa fideikommiss. Sedan 1940-talet har det funnits ett intresse av att bevara de stora jord- och skogsbruken som finns i fideikommisssegendomen och avvecklingen utgör ett hot mot verksamheterna. Splittras de kan det få negativa konsekvenser i orternas näringsliv och för verksamhetens anställda.¹⁶⁶ Dessutom är verksamheterna i flera fall ett måste för att finansiera bevarandet av kulturegendom.¹⁶⁷ Det särskilda skyddet av de ekonomiska verksamheterna motiveras av intresset att bevara den värdefulla kulturegendomen till förmån för hela folkets möjlighet att ta del av sin kulturhistoria. Samtidigt innebär det ett särskilt gynnande av innehavarna av verksamheterna. Att fideikommiss har fått bestå har också inneburit att dess innehavare har kunnat dra fördel av EU:s jordbrukspolitik. Fideikommisssegendomen har hållits samlad och inte minskat i storlek till följd av exempelvis arvsskiften. Med andra ord har fideikommissens areal getts ett särskilt skydd, vilket har inneburit en fördel när EU började dela ut ekonomiska bidrag baserade på jordbrukens areal. Innehavare av Björnstorp och Svenstorp, innehavare av Övedskloster samt företaget som driver verksamhet på Trolle-Ljungby fideikommiss har flera år varit några av de största bidragstagarna i Sverige.¹⁶⁸

Förändringen av synen på fideikommissinstitutet har således inneburit att ett uttryck för en egendomsform som härrör från 1600-talets feodala samhälle har bevarats fram till idag. Detta har gynnat innehavare av industriella jordbruk i form av fideikommisssegendom, en ytterst liten grupp som ges en privilegierad ställning både gentemot andra arvingar och

---

¹⁶⁵ Prop. 1974:28, s. 17; SOU 1995:128, ss. 209–210.

¹⁶⁶ SOU 1959:40, ss. 94.

¹⁶⁷ Vikten av att skydda verksamheterna för finansieringen av skötseln har bl. a. beaktats av Fideikommissnämnden i förlängningsärendena. Se Fideikommissnämndens yttrande, 2001-10-04, dnr 40-00, s. 6; Fideikommissnämndens yttrande, 2006-04-27, dnr 20-70-04, ss. 5–6.

¹⁶⁸ Kleen af, B. *Jorden de ärvde*. Stockholm: Svante Weyler bokförlag, 2009, s. 33; Färsjö T., ”LISTA: Bönderna som får mest EU-bidrag”, *Expressen*, 2016-01-11.

gentemot andra medlemmar i samhället. Det primära syftet har emellertid varit bevarandet av kulturhistoriskt värdefull egendom till förmån för folket. Bevarandet av de ekonomiska verksamheterna har ansetts vara nödvändigt för att möjliggöra uppfyllandet av dessa välfärds mål. Hur fideikommissinstitutet har behandlats i svensk rätt under 1900-talet beror således på välfärdsstatens kulturpolitik, vilken i sin tur var ett försök att stabilisera ett kapitalistiskt klassamhälle som höll på att destabiliseras till följd av klasskonflikter tidigare under seklet. Det har också resulterat i ett gynnande av en liten grupp företagsinnehavare, det vill säga medlemmar av den grupp som i det moderna industrisamhället utgör den härskande klassen.

Innan jag övergår till den avslutande diskussionen ska jag nämna något om konsekvensen av att fideikommissinstitutet utgör en feodal egendomsform. Att bevara denna egendomsform innebär också att de sociala normer och intressen som dominerade samhället under den tid då egendomsformen uppstod accepteras. Fideikommissinstitutet innebär en särbehandling av medlemmar av vissa adelsfamiljer och gynnar verksamheter som drivs av dessa familjer. Vidare innebär det en successionsordning som är könsdiskriminerande. Det här var något som ledde till kritik redan när nybildningen av fideikommiss förbjöds år 1810. Fideikommisset ansågs ge uttryck för normer som då var förlegade och stred mot den grundläggande principen om individens likhet inför lagen. När jämlik arvsrätt infördes i mitten av 1800-talet blev det än mer problematiskt. Tankar om jämlikhet och rättvisa är fortfarande väletablerade i samhället och bevarandet av en feodal egendomsform kan således fortfarande problematiseras, då det kan anses strida mot dessa principer. Än så länge verkar dock intresset av att helt göra sig av med dessa feodala rester få stå tillbaka för intresset av att bevara kulturhistorisk egendom.

5. Avslutande diskussion

Som barn tillbringade jag mycket tid på den skånska landsbygden, vilket betyder att herrgårdar och slott var en naturlig del av min omgivning. De var vackra byggnader som omgavs av stora åkermarker, små gårdar och pittoreska stugor. Bortsett från att de tidigt väckte min förkärlek för romantiska historieskildringar, så påverkade de mig inte nämnvärt. Jag hade inte ägnat dem en tanke på flera år när en nära vän och studentkollega hörde av sig till mig några veckor innan vi skulle påbörja arbetet med våra examensuppsatser. Hon frågade om jag kände till att Sverige var det enda landet som fortfarande hade kvar fideikommiss och föreslog att jag skulle undersöka saken närmre under uppsatsterminen. Plötsligt blev de skånska slotten från min barndom, bland vilka det finns både bestående och före detta fideikommiss, intressanta ur ett juridiskt perspektiv. Efter att ha ägnat dem min fulla uppmärksamhet under några månader kan jag nu konstatera att de bidrar till mer än de skånska vyerna. Att studera fideikommissinstitutet kan bidra till en ökad förståelse för svensk rättshistoria, för kopplingen mellan samhället och rätten och för rättens föränderlighet.

Att fideikommissinstitutet gjorde sitt intåg i svensk rätt under stormaktstiden ter sig inte som något förvånande idag. Kriget med andra nationer innebar att adeln kom i kontakt med andra nationers rättssystem och kunde ta med sig rättsliga konstruktioner som de själva kunde dra nytta av för att bevara sin sociala och ekonomiska status. I ett agrarsamhälle där jordinnehav var en förutsättning för makt och där makthavarna medvetet arbetade för att säkra sin position var fideikommissinstitutet ett utmärkt verktyg. Det var både ett resultat av adelns position och ett medel för att stärka den.

Inte heller är det anmärkningsvärt att fideikommissinstitutet blev ett problem snarare än en funktionell juridisk konstruktion under 1800-talet. Den tekniska utvecklingen innebar en övergång till ett nytt, effektiviserat jordbruk och ett uppsving för industri och handel. Adelns storhetstid var förbi och borgarnas intressen styrde samhällsutvecklingen. Den feodala ståndspolitiken ersattes av liberalismen. Fideikommissen, fastlåsta resurser som undanhölls den fria marknadens krafter, upplevdes som ett hinder för samhällsutvecklingen. Fideikommissens bestående stämde inte heller överens med de nya jämlikhetsidealen och aristokratikritiska attityden som växte under seklet.

Det som gör fideikommissinstitutets historia i Sverige intressant är det som sker från andra världskriget och framåt. I övriga Europa hade avvecklingen av fideikommiss slutförts

innan krigets utbrott.¹⁶⁹ I Sverige var man överens om att avvecklingen skulle genomföras, men kriget hann bryta ut och reformen genomfördes inte förrän synen på moderna storjordbruk hade förändrats. Verksamheterna som bedrevs på fideikommissen blev mer attraktiva än tidigare och avvecklingen befarades splittra dem. Avvecklingen hotade inte bara näringsverksamheter. Kulturpolitiken, som först hade handlat om arbetarrörelsen kritik av det borgerliga, blev ett viktigt politiskt område i den nya välfärdsstaten som utvecklades under 1900-talet. För folkets skull ville man bevara kulturhistoriskt betydelsefull egendom. Erfarenheter från andra världskriget och saneringsraseriet efter krigets slut gjorde det mer angeläget att skydda sådan egendom än tidigare. Avvecklingen av fideikommiss fick inte ske på bekostnad av folkets möjlighet att ta del av den historia som finns i miljöerna som finns på de bestående fideikommissen. Resultatet blev ett försiktigt tillvägagångssätt och en långdragen avvecklingsprocess som fortfarande pågår på grund av regeringens beslut att förlänga flera fideikommiss som anses ha synnerligt höga kulturhistoriska värden vars bevarande är av riksintresse.

Fideikommissinstitutet har således gått från att vara ett användbart verktyg för adeln att stärka och skydda sin maktposition under stormaktstiden till att ses som ett uttryck för en föråldrad feodal ordning och ett hinder för ståndsutjämningen. Att fideikommiss hade fått bildas så länge berodde bara på en lång tids misstag och fördomar, som Högsta domstolen uttryckte det när nybildningen förbjöds 1810. Därefter fick fideikommisset än en gång en ny roll när välfärdssamhället växte fram. Visserligen är ambitionen fortfarande att fideikommissen helt ska avvecklas, men nutida intressen för storjordbruk och för skyddet av kulturhistorisk egendom innebär att fideikommissinstitutet i vissa fall fyller en funktion och bör bestå. En egendomsform som är nära förknippad med det feodala samhällets juridik och har ansetts föråldrad under vissa perioder har till följd av samhällsutvecklingen under 1900-talet fått en helt ny funktion i det moderna samhället.

Mitt syfte har inte varit att bestämma om dagens kulturpolitik och lagstiftning är god eller ej. Oavsett ens personliga åsikt i den frågan får ambitionen att bevara kulturhistoriskt värdefull egendom vissa konsekvenser. Stora, industriella jordbruk och deras innehavare har gynnats och har fått en särskild ställning gentemot sina familjemedlemmar och samhället i stort. Att regeringen accepterar fideikommissens fortlevnad innebär att de gör ett avsteg från dagens jämlikhetsideal. Särskilt utpekade familjer från den svenska adeln

---

¹⁶⁹ I uppsatsens tredje kapitel redogjordes kort för avvecklingen i bl.a. Frankrike, Tyskland, Danmark och Finland. Deras avvecklingsprocesser pågick under olika perioder från slutet av 1700-talet till 1938. Se Segerstråle, s. 7 och Modéer, s. 157.

särbehandlas och en könsdiskriminerande successionsordning från en tid då kvinnors frihet var mycket begränsad accepteras. Intresset för att skydda de stora näringsverksamheterna och de kulturhistoriska föremålen ges betydligt större utrymme. Visserligen rör det sig endast om några få fall idag, men en intresseavvägning har alltså gjorts.

Något som endast har berörts i periferin i min framställning men som likväl skulle vara en intressant utgångspunkt för en framtida diskussion om fideikommissinstitutets historia är frågan om värderingen av kulturyttringar. I förarbetena till avvecklingslagen, i Fideikommissnämndens utredningar och regeringens beslut om förlängning av fideikommiss görs uttalanden om kultur och dess värde. Att kulturhistoria värderas mycket högt är tydligt, men det framgår också att det är viss kulturhistorisk egendom som anses särskilt värdefull. Jag nämnde Fideikommissnämndens uttalanden om vissa gods i det fjärde kapitlet. Bland annat anses Övedsklosters interiör vara en del av den mest utsökta i svensk byggnadskonst från 1700-talet.¹⁷⁰ Fideikommissnämnden har således tillskrivit just detta gods ett visst värde på grund av deras arkitektur. Vidare har jag berört ett lagförslag som presenterades 1923 där man skapade en undantagsregel som innebar att enbart Skokloster skulle undantas från avvecklingen på grund av dess kulturhistoriska värde.¹⁷¹ Under tiden som avvecklingslagen har diskuterats har alltså synen på vilka gods som är tillräckligt värdefulla för att behålla sin status som fideikommiss förändrats. Syftet med undantagen för viss egendom är att låta folket ta del av sitt kulturarv, men egendomens status som fideikommiss innebär också att kontrollen över den och den oinskränkta tillgången till dessa kulturyttringar har varit och fortfarande är förbehållen en mycket liten grupp individer. En fråga som kan ställas är därför om och i så fall också hur fideikommissinstitutet har bidragit och bidrar till produktionen och fördelningen av kulturellt kapital. Vidare kan diskuteras om och hur fideikommissinstitutet har bidragit och fortfarande bidrar till produktionen av socialt kapital. I det tredje kapitlet nämnde jag att godsägande adelsmän kunde uppnå en viss status i det lokala samhället.¹⁷² Man kan fråga sig om detta förhållande gäller även för innehavarna av dagens bestående fideikommiss.

Dessa frågor får dock behandlas inom ramen för en framtida undersökning och det är mycket möjligt att omständigheterna då ser helt annorlunda ut. Det som det här arbetet visar allra tydligast är trots allt att rätten ständigt förändras i förhållande till de krafter som verkar i samhället vid ett givet tillfälle. Fideikommissinstitutets position i det svenska rättssystemet

---

¹⁷⁰ Fideikommissnämndens yttrande, 2001-10-04, dnr 40-00, s. 5.

¹⁷¹ Eriksson, T., s. 23; SOU 1923:40, s. 377.

¹⁷² Norrby, s. 173.

har gått igenom dramatiska förändringar sedan 1600-talets adel förde det med sig från utlandet. Om avvecklingsprocessen pågår i några decennier till kanske vi hinner se en ny skiftning som medför att synen på fideikommiss förändras ännu en gång. För tillfället lämnar jag dock denna diskussion med en ny insikt om att slotten som omgav mig i min barndom är betydligt mer komplexa ur ett socialt, kulturellt, politiskt och inte minst juridiskt perspektiv än jag tidigare hade kunnat föreställa mig.

6. Källförteckning

Offentliga tryck

Lagar

Lag (1963:583) om avveckling av fideikommiss.

Motioner

Motion 2010/11:C249 Kvinnor utan arvsrätt i dagens Sverige.

Motion 2011/12:C284 Avskaffande av fideikommiss.

Motion 2012/13:C345 Avskaffande av fideikommiss.

Propositioner

Prop. 1963:5 med förslag till lag om avveckling av fideikommiss m. m.

Prop. 1974:28 Kungl. Maj:ts proposition angående den statliga kulturpolitiken.

Prop. 1998/99:114 Kulturarv – kulturmiljöer och kulturföremål.

Regeringsbeslut

Regeringsbeslut, 1998-04-23, Ku97/166/Ka.

Regeringsbeslut, 2002-10-10, Ku2001/2442/ Ka.

Regeringsbeslut, 2006-11-16, U2006/4077/Kr.

Utredningar

SOU 1923:40 Om sociala arrendebestämmelser, avlösning av arrendejordbruk, förekommande av vanhävd, upphävande av fideikommiss i fast egendom, anskaffande av tomtmark till bostäder m. m.

SOU 1929:22 Förslag till lag om testamente m. m.

SOU 1935:50 Promemoria angående avvecklingen av bestående fideikommiss.

SOU 1959:40 Avveckling av fideikommissen.

SOU 1995:84 Kulturpolitikens inriktning - i korthet en sammanfattning av Kulturutredningens slutbetänkande.

SOU 1995:128 Kulturendomar och kulturföremål.

Övrigt

Fideikommissnämndens promemoria *Åtgärder enligt lagen (1963:583) om avveckling av fideikommiss (avvecklingslagen) till skydd för bevarande av fideikommissens kulturvärden m.m.*, 2018-01-22.

Fideikommissnämndens remissförfrågan, 2018-02-02, dnr 3.2-32-15.

Fideikommissnämndens yttrande, 2001-10-04, dnr 40-00.

Fideikommissnämndens yttrande, 2006-04-27, dnr 20-70-04.

Rättsfall

RÅ 2000 not 48.

Litteratur

Behre, G., Larsson, L.-O. och Österberg, E., *Sveriges historia 1521–1809 - Stormaktsdröm och småstadsrealiteter*. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1992.

Bexhed, J.-M., Avveckling av fideikommiss – angeläget allmänt intresse eller icke angeläget enskilt intresse? I Stenman, O., Urwitz, G., Nord, G., Melz, P. och Carlsson, S. (red.) *Balndade fång. En vänbok till Magnus Carlsson*, Visby: eddy.se, 2014.

Carlsson, S., *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700–1865*. 2 uppl. Lund: CWK Gleerups, 1973.

Collins, H., *Marxism and Law*. New York: Oxford University Press, 1982.

Trolle Önnerfors, E., Jorden, släkten och rätten: om den roll de jordägande gruppernas intressen har spelat för utvecklingen av den svenska arvsrätten. I Eeg, T. (red.) *Samfunnsutvikling og arvsrettslige utfordringer*. Oslo: Cappelen Damm, 2013.

Engels, F. och Marx, K., *Marx & Engels Collected Works Volume 5 Marx and Engels 1845-47*. London: Lawrence & Wishart, 2010.

Englund, P., *Det hotade huset – Adliga föreställningar under stormaktstiden*, Stockholm: Atlantis, 1989.

Eriksson, B., *Svenska adelns historia*, Stockholm: Nordstedts, 2011.

Eriksson, T., *Avveckling av fideikommiss – en juridisk framställning om hur fideikommissegendom kan sammanhållas*. Uppsala: Iustus förlag, 2006.

Frenander A., Kulturpolitikens ”långa våg”. I Beckman, S. & Månsson, S. (red.) *Kultur Sverige 2009 – Problemanalys och statistik*, Linköping: Linköpings universitet, 2008.

Fritzell, J., Bäckman, O. & Ritakallio, V.-M. Income inequality and poverty: do the Nordic countries still constitute a family of their own? I Kvist, J., Fritzell, J., Hvinden, B. och Kangas, O. (red.) *Changing Social Equality – The Nordic Welfare model in the 21st century*. Chicago: The Policy Press, 2012.

Göransson, A., Från släkt till marknad. Ägande, arbete och äktenskap på 1800-talet. I Hirdman, Y., Stradnberg Olofsson, M., Losman, B., Taussi Sjöberg, M., Ohlander, A.-S., Vammen, T., Göransson, A., Wikander, U. och Florin, C, *Kvinnohistoria: Om kvinnors villkor från antiken till våra dagar*. Stockholm: Utbildningsradion, 1992.

Ibbetson, D., What is Legal History a History of? I Lewis, A. och Lobba, M. (red.) *Law and History: Current legal Issues 2003 Volume 6*, New York: Oxford University Press, 2004.

Ibbetson, D., Historical Research in Law. I Tushnet, M. och Cane, P. (red.) *The Oxford Handbook of Legal Studies*, 2 uppl. New York: Oxford University Press, 2005.

Kleen af, B. *Jorden de ärvde*. Stockholm: Svante Weyler bokförlag, 2009.

Kvist, J., Fritzell, J., Hvinden, B. och Kangas, O., Changing social inequality and the Nordic welfare model. I Kvist, J., Fritzell, J., Hvinden, B. och Kangas, O. (red.) *Changing Social Equality – The Nordic Welfare model in the 21st century*. Chicago: The Policy Press, 2012.

Lagerqvist C., *Reformer och revolutioner: En kort introduktion till Sveriges ekonomiska historia åren 1750–2010*, Lund: Studentlitteratur, 2013.

Lindkvist, T. och Ågren, K., *Sveriges medeltid*. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1985.

Modéer, K. Å., *Land skall med lag byggas II Nio rättshistoriska perspektiv*. 2 uppl. Lund: Studentlitteratur, 1984.

Norborg, L.-A., *Sveriges historia under 1800- och 1900-talen: Svensk samhällsutveckling 1809-1992*. 3 uppl. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1993.

Norrby, G., *Adeln i förvandling: Adliga strategier och identiteter i 1800-talets borgerliga samhälle*, Uppsala: Uppsala universitet, 2015.

Offe, C., Some contradictions of the modern welfare state. I Keane, J. (red.) *Contradictions of the Welfare State*, London: Hutchinson & Co, 1984.

Segerstråle, N., *Svenska fideikommiss*. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1979.

Taussi Sjöberg, M., Giftas och skiljas. Kvinnan, mannen och äktenskapet. I Hirdman, Y., Stradnberg Olofsson, M., Losman, B., Taussi Sjöberg, M., Ohlander, A.-S., Vammen, T., Göransson, A., Wikander, U. och Florin, C, *Kvinnohistoria: Om kvinnors villkor från antiken till våra dagar*. Stockholm: Utbildningsradion, 1992.

Winberg, C., *Grenverket: Studier rörande jord, släktskapssystem och ståndsprivilegier*. Stockholm: Institutet för rättshistorisk forskning, 1985.

Artiklar

Ekström, J., ”De får EU:s jordbruksstöd”, *Svenska dagbladet*, 2014-05-06. URL: <https://www.svd.se/de-far-eus-jordbruksstod> [hämtad senast 15-12-2018]

Färsjö T., ”LISTA: Bönderna som får mest EU-bidrag”, *Expressen*, 2016-01-11. URL: <https://www.expressen.se/dinapengar/lista-bonderna-som-far-mest-eu-bidrag/> [hämtad senast 15-12-2018]

Gordon, R. W., “Introduction: J. Willard Hurst and the Common Law Tradition in American Legal Histography”, *Law & Society Review* vol. 10, nr. 1, 1975. URL: <https://heinonline-org.ezproxy.ub.gu.se/HOL/P?h=hein.journals/lwsocrw10&i=11> [hämtad senast 15-12-2018]

Ohlsson, C., Gustafsson, E., Hedh, A., Pettersson, H., Karlsson, A., Redar, L., Karlsson, S. och Wärnersson, I., ”Medeltida arvsregler – en skam för Sverige”, *Aftonbladet*, 10-01-2018. URL: <https://www.aftonbladet.se/debatt/a/gP0dv9/medeltida-arvsregler--en-skam-for-sverige> [hämtad senast 15-12-2018]

Övriga källor

Belfrage, A., *Avveckling av fideikommiss - En analys av undantagsregeln i lag (1963:583) om avveckling av fideikommiss*, Lund: Lunds universitet, 2018. URL: <http://lup.lub.lu.se/student-papers/record/8941582> [hämtad senast 15-12-2018]

Björverud, J., *Fideikommiss – fördelaktigt eller förödande? En studie av rättsutvecklingen gällande fideikommiss under 1800-talet*, Lund: Lunds universitet, 2014. URL: <http://lup.lub.lu.se/student-papers/record/4448363> [hämtad senast 15-12-2018]

Fideikommissariernas Intresseorganisation, *Hur många och vilka fideikommiss är ännu inte avvecklade?*. URL: <http://fideikommiss.se/fos.html> [hämtad senast 15-12-2018]

Hardoon, D., *An Economy for the 99 %: It's time to build a human economy that benefits everyone, not just the privileged*, 2017, Oxfam International. DOI: 10.21201/2017.8616 [hämtad senast 2018-12-15]

Jordbruksverket, *CAP – Den gemensamma jordbrukspolitiken*, 2018-09-14. URL: <https://www.jordbruksverket.se/amnesomraden/handelmarknad/allmantomhandelsochjordbrukspolitik/capdengemensammajordbrukspolitiken.4.6beab0f111fb74e78a78000936.html> [hämtad senast 15-12-2018]

Lagerås, N., *En förlängning av fideikommisset vid synnerligt kulturhistoriskt värde - en kritisk granskning av gällande rätt*, Lund: Lunds universitet, 2017. URL: <http://lup.lub.lu.se/student-papers/record/8929670> [hämtad senast 15-12-2018]

Refvelsta Godsförvaltning AB, *Ägarlängd*. URL: <http://refvelsta.se/historia/agarlangd/> [senast hämtad 15-12-2018]

UNESCO, *UNESCO in brief*. URL: <https://en.unesco.org/about-us/introducing-unesco> [senast hämtad 15-12-2018]